

K. KUNIN

AFANASSI NIKITINI

REIS

1466-1472 o.

AFANASSI NIKITINI REISITEEKOND

RK „TEADUSLIK KIRJANDUS“

A-17815

Tallinnas 2. VIII 56.

K. I. KUNIN

AFANASSI NIKITINI
REISITEEKOND

E. M. MURZAJEVI EESSÕNA

nr. 922

RK „TEADUSLIK KIRJANDUS“
TARTU, 1949

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Tõlgitud teose järgi: К. И. Кунин, Путешествие Афанасия Никитина.
Государственное издательство географической литературы, Москва, 1947.

Tõlkija H. Kenn.

Konstantin Iljitš Kunini mälestuseks.

Juhtub, et tunned mõnda inimest palju aastaid, jälgid tema tööd, ta huvisid, tunned rõõmu ta edu üle — ja nii see peabki olema. Ent möödub mõni aeg ja tundub üllatavana, millal see inimene suutis nii palju kasulikku, vajalikku korda saata, kui laiad ja ebatavalised on ta huvid, kui haaravalt mitmekesised on ta teadmised, milline oskus on sel inimesel elu ja tööd armastada.

Kõik see käib Konstantin Iljitš Kunini kohta, kes elas lühikest, kuid kasulikku elu. Ta langes 1941. aastal Moskva kaitsemisel vaprate surma. Ta oli siis ainult 32-aastane.

Nõukogude lugeja tunneb K. I. Kuninit hästi. Tema raamatud, pühendatud reisudele ja geograafiliste avastuste ajaloole, on meil laialt levinud. Ta on Vasco da Gama, Magalhães'i, Cortés'i kohta ilmunud teoste autor, Kunin oli ka Marco Polo reisu uue väljaande teaduslik toimetaja. Huvitavalt seadis ta laste jaoks trükivalmis Ausveiti raamatu „Kuidas avastati maakera“, millele ta ise lisas juurde palju uut. Alles pärast autori surma ilmus Tveri kaupmehe Afanassi Nikitini reisu kohta ajalooline jutustus „Kolme mere taha“.

Kuid sellega ei piirdu K. I. Kunini kirjanduslik ja teaduslik tegevus. Teda huvitavad kautšuki ökonoomikaprobleemid, Briti Malaia, Indoneesia ja eriti Hiina maateaduslikud küsimused. Selles tegevuses ta esines teadlasena, kes hakkas esmakordselt oma töid trükis avaldama juba 1931. a., s. o. aasta pärast peale Idamaade Elavate Keelte Instituudi lõpetamist Leningradis. Siin, selles oivalises põhjamaa linnas, veetis tulevane orientalist oma lapsepõlve ja noorusaja, ta kirjutas

ja luges vabalt hieroglüüfide-taolisi hiina kirjamärke, ta rääkis hiina keelt. Muide, ta omandas keeli väga kergesti. Ta õppis ära kõik põhilised Lääne-Euroopa keeled ja tundis klassikalisi antiikkeeli.

Teadusejanu, see igavesti otsivate uurijate õilis omadus, ajendas K. I. Kuninit edasistele õpingutele. Jätmata kõrvale tööd, mis noort teadlast oli juba paelunud loomingulise tegevuse rõõmude ja tulemustega, õpib ta mittestatsionaarselt ülikooli ajalooteaduskonnas, hiljem astub ta geograafiateaduskonda. Hinnates K. I. Kunini teeneid geograafiliste avastuste ja geograafiateaduse ajaloo alal valis NSV Liidu Geograafia Ühing Kunini 1941. a. oma tegevliikmeks.

K. I. Kunini töövõime näis olevat võrratu ja ta energia ammendamatu. Ainult hästi distsiplineeritud töötamisviisiga inimene võib seda suuta, mida tegi K. I. Kunin, ja teada nii palju kui tema. Konstantin Iljitšil oli tähelepanuväärne omadus: jutustades midagi geograafiliste avastuste ajaloost, maateaduslikest küsimustest Idamaade kohta, ta innustus kirglikult ja siiralt. See siirus kandus kaasvestlejale. Ja kaasvestleja jälgis juba iseenesest innu ja huviga jutustuse käiku, nii võõrad, kui talle jutustaja huvid ka ei olnud. Nii eriliselt selgena ongi mulle meelde jäänud see heasüdamlik ja elurõõmus inimene, laiaõlgne, tugev, tõmmu, tarkade ja elavate silmadega, kes midagi Marco Polost innuga jutustas.

Kunin oli väga tagasihoidlik ja tema tagasihoidlikkus oli loomulik. Siin on kohane meenutada pärsia luuletaja Širasi Sa'adī tarku sõnu: „See, kelle taskus on muskusepudel, ei kuuluta seda igal teelahkmel. Tema eest räägib muskuselõhn.“ K. I. Kunini eest rääkisid ta teod.

Kirjaniku ja teadlase rahuliku loomingulise töö paiskas segi sõda, see sööstis tormina ta perekonda ja tekitas asendamatuid kaotusi ta sugulastele ning omastele.

K. I. Kunin taotles enda kutsumist Punaarmee, kuid seda tema soovi keeldus sõjakomissariaat rahuldama. Siis astub ta kodukaitsevähke ja siirdub Moskvast läände. Seal,

rindel, saab ta teada, et tema naine, kes nende juurde polku oli sõitnud koos kirjanike liidu delegatsiooniga, on langenud rõngasse ja hukkunud. Temast ei elanud palju kauem ka Konstantin Iljitš, ta andis Isamaa eest, oma kaaskodanike tulevase õnne eest kõige suurema ja kallima — elu.

Geograafilise kirjanduse kirjastus otsustas välja anda K. I. Kunini töö „Afanassi Nikitini reisiteekond“. Käsikirja andis lahkelt kasutada Kunini ema Veera Konstantinovna Kunina.

Konstantin Iljitš oli Afanassi Nikitini reisikirjelduse uurimisest innustatud, teda paelus tähelepanuväärse tverlase, teadmishimulise ja kartmatu kaupmehe elukäik, kes tegi viis-sada aastat tagasi hämmastava reisi kaugetesse meretagustesse maadesse ja neist objektiivselt jutustas. Nikitin oli esimesi eurooplasi, kes sattus muinasjutulisse Indiasse.

Afanassi Nikitini märkmed on väga huvitavad geograafilised dokumendid, nad on täis fakte ja vaatlusi, kuid need on kirjutatud XV sajandi keeles.

Afanassi Nikitini teekond oli väga pikk ja tolle aja kohta ebatavaline. Meie reisija käis Šemahas, Iraanis, Ormuses, Indias, ületas kolm merd: Kaspia mere, „India mere“ ja Musta mere; seesuguse suure ja ohtuderikka teekonna sooritas ta esimese venelasena ja viibis reas kohtades üldse esimese eurooplasena. Tveri kaupmehe Nikitini märkmed pakuvad meile praegu suurt huvi kui tähelepaneliku rändaja tõetruu tunnistus, kes on jutustanud maadest ja meredest, rahvastest ja nende tavadest, rikkustest ja kaubandusest.

Nagu lugeja võib veenduda käesoleva väljaande lõppu lisatud reisija märkmete fragmendist¹, on algteksti ilma spetsiaalse ettevalmistuseta või seletusteta tihti võimatu mõista. Ja ka eriteadlastel-kommentaatoritel on mõned kohad jäänudki lahendamatuks, „tumedaks“. Seesugune kirjeldus pakub K. I. Kunini käsitluses suurt huvi. Ta käsitab reisija üles-

¹ Käesolevas tõlkes ei ole Afanassi Nikitini märkmete fragmenti esitatud — Toim. märkus.

tähendusi õigesti, ta iseloomustab Nikitini poolt käidud teekonda, maid ja linnu. K. I. Kunini töös võib leida ka palju ekskursse Lähis- ja Kesk-Idamaade keskaega. See kõik täiendab ja elustab meie reisija märkmeid.

Ma ei kahtle, et nõukogude lugeja võtab soojalt vastu K. I. Kunini poolt Afanassi Nikitini kohta koostatud raamatukese.

Noormees Kostja Kunin oli kunagi innustatud Vana-Hiina omapärasest ja algupärasest kultuurist. See innustus jättis sügava jälje K. I. Kunini eluteele.

Konstantin Iljitši raamatut enne käsikirjas ja siis selle ilmumise eel lugedes meenus mulle tahtmatult hiina rahva vanasõna: „Ma lugesin hea raamatu esmakordselt läbi — see oli rõõm sõbra leidmise üle. Ma lugesin sama raamatu teiskordselt — see oli kohtamine vana sõbraga.“

Ed. Murzajev.

Afanassi Nikitini reis.

Sissejuhatus.

Ulem-Volga ja Oka basseini Vene linnad olid XV sajandi keskel elavas kaubavahetuses piiritaguste maadega. Tveri ja Moskva kaupmeestel olid kindlad kaubandussidemed turgudega, mis asetsesid lõunas — Kesk- ja Alam-Volgal, Kaspia mere rannikul, Musta mere kallastel, Väike-Aasias ja Krimmis. Vene kaupmehed vedasid lõunasse karusnahku, pargitud nahku, lõuendit, vibusid ja nooli, lõunast aga töid kalleid kangaid: iraani, väike-aasia ja süüria siidi, tafti, damasti, atlassi ja vöösid, india värve ja vürtse, pipart, ingverit, nelki, kamparit, muskust, rabarbrit, iraani seepi ja suhkrut, iraani ja india pärleid ning kalliskive. Vene kaupmehed käisid Kaasani, Astrahani, Täbrisi, Sultanieh'i ja Väike-Aasia linnade — Konstantinoopoli, Trapezundi, Sivasi, Amasia, Tokata ja Krimmi sadamalinna Kafa — turgudel.

Ränk ja ohtlik kutse vajutas tolle aja vene kaupmeestele omapärase pitseri. Nad olid tavaliselt julged ja osavad sõjamehed, kes oskasid, mõök käes, kaitsta oma vara röövlite eest, kelledest kubisesid suured kaubaveoteed. Nad olid harjunud käsitsema oda ja mõõka, vibu ja nooli. Nad tungisid julgelt Petšora kaugetesse metsadesse, kus oli külluses karusnahku, Aasovimaa lagedatesse rohtlatesse, Krimmi ja Väike-Aasia linnade elavatesse sadamatesse ning Kaasani ja Astrahani kärarikastele laatadele.

Kõrvuti rikaste suurkaupmeestega, kellel olid omad laevad ja kümneid veo- ja ratsahobuseid ning kes valitsejate üles-

andel täitsid tihti tähtsaid diplomaatilisi ülesandeid, oli ka väikekaupmehi. Kogu nende vara koosnes mõnikord ühest ratsahobusest ja kahest kaubapakist. Seesuguste kaupmeeste tegevus ei piirdunud mingi ühe kaubaga äritsemises. Oma rännakuilt töid nad Venemaale piiritaguste maade väga mitmesuguseid tooteid — pärlikee, tüki damasti või atlassi, kotikese vürtsi, hõbepeekri, veidi minki ja vööpaela.

Need, kes olid käinud meretagustes maades, näinud võõraid kombeid ja poliitilist korda, kes tundsid keeli, mida vajas võõrsil kauplev inimene, olid tavaliselt arukad ja kirjaoskajad inimesed.

Seoses Tveri majandusliku ja poliitilise üldtähtsuse lange misega ja Moskva tugevnemisega tema arvel, kahanes XV sajandi teisel poolel mõnevõrra ka Tveri kaubanduslik tähtsus. Kuid sellele vaatamata olid Tveri kaubanduslikud sidemed piiritaguste maadega veel tugevad ja Tveris oli küllalt suur kaupmeeste kiht.

Just Tverist on pärit inimene, kes sooritas tolle aja kohta suurima kaugusega kaubandusliku maakuulamisreisi, — see inimene oli suur vene reisija Afanassi Nikitin, esimesi eurooplasi, kes käis Indias.

Nikitini reis Volgal.

Nikitin sattus nii kaugetesse maadesse juhuslikult, sest tema esialgseks reisisihiks oli Kaspia mere edelarannik.

Aastal 1466 sõitis Moskvasse suurvürst Ivan III õukonda Šemahha valitseja Širvaani šahh Farruh-Essari saadik Assan-bek.

Šemahha oli Kaspia mere edelarannikul asetsev väike riik, mille kaubanduslik tähtsus oli tol ajal suur.

Šemahha siid oli kuulus üle kogu Idamaa. Mitte asjata ei maini neid siide peaaegu kõik euroopa reisijad, kes külastasid tol ajal Idamaid. Nii kirjutab XIV sajandi lõpul ja XV sajandi algul Idamaades reisinud Baieri tingisõdur Johann Schildberger: „Širvaaniks nimetatav maa, pealinnaga

Šemahha; see maa on äärmiselt ebatervislik, kuid temas kasvab parim siid.“

Šemahas 1475. a. novembris viibinud Veneetsia saadik Ambrogio Contarini märgib: „Selles linnas valmistatakse siidi, mida meil tuntakse talamanisiidi nime all, peale selle mitmesuguseid siidkangaid, enamikus siledaid ja mitte väga kõrgeväärtuslikke.“

On arusaadav, et Ivan III tahtis jalule seada diplomaatilisi suhteid Šemahha valitsejaga samuti, nagu ta saatis 1464. a. saadikud Heratisse, 1473. a. Krimmi ja 1475. a. Täbrisesse.

Kui Šemahha saadik Assan-bek asus tagasiteele kodumaale, hakati Moskvas Šemahhasse teele valmistama vastusaatkonda eesotsas Vassili Papiniga. Ivan III saatis Farruh-Essarile üheksakümmend jahipistrikku. See oli tolle aja kohta väga kallis ja austav kingitus. Idamaade valitsejad, suured haukajahi harrastajad, hindasid kõrgelt põhja jahipistrikke ja haukaid.

Nagu sageli tol ajal, otsustasid Vassili Papini saatkonnaga ühineda Tveri ja Moskva kaupmehed. Nende hulgas oli ka Afanassi Nikitin. Saatkonnaga koos reisimine oli kasulikum ja mugavam. Saadikul oli kaitse, talle anti takistamatu läbisõiduõiguse jaoks kirjalikud load, juhte, lootse jne. Sama teekonda sooritavad kaupmehed valisid enesele tavaliselt juhi, „pea“. See „pea“ esines kogu karavani nimel, maksis kõigi eest lõivud ja maksud, üüris lootsikuid-pargaseid ja palkas saatjaid, astus ühendusse kohalike võimudega, vastutas nende ees oma seltsimeeste käitumise eest. Karavani kaupmehed ühinesid omavahel „katlaiks“. Ühe „katla“ liikmed sõid kokku ja nad jäid karavani hajudes sihtkohta jõudmisel omavahel ühendusse ning tihti peatusid ühes ulualuses jms.

Tverist lahkudes sõitis Nikitin 1466. a. sügisel piki Volgat Kaljazini, Uglitši ja Kostroma¹ kaudu Nižni-Novgorodi, mis tollal oli Vene eelpostiks Volgal.

¹ Kostromas andis vürst Aleksandr Vassiljevitiš kaupmeestele suurvürstliku gramota — piirist ülemineku loa.

Nižni-Novgorodis käisid ida kaupmehed: tadžikid, tatarlased, iraanlased ja armeenlased. Linnal olid elavad kaubanduslikud suhted Taga-Volgamaaga, Kama basseiniga ja Alam-Volgaga.

Nikitin ja tema seltsimehed ei leidnud Nižni-Novgorodis enam eest Vassili Papinit ja nad olid sunnitud ootama Moskvas peatuma jäänud Assan-bekki. Kahe nädala pärast jõudis Nižni-Novgorodi Šemahha saadik, kes peatselt teele asus, võttes kaasa Tveri ja Moskva kaupmehed.

Nižni-Novgorodist lõuna pool olid võõrad maad. Seal olid peremeesteks tatarlased. Kaasanist jõudis karavan õnnelikult mööda. XV sajandi keskel valitses kiiresti tõusva Moskva ja oma endist tähtsust kaotava Kaasani vahel vaherahu, mis baseerus ajutisel jõudude tasakaalul.

Assan-beki ja vene kaupmeeste karavan suundus pärast Kaasani valdustest möödumist Volgat pidi alla, sõites Kuldhordi endisest pealinnast Saraist mööda.

Astrahani juures kaupmeestel ei vedanud. Karavani jõudes Buzani¹ jõeni ilmus saadiku juurde kolm tatarlast ja teatasid, et tatarlased on Buzanile paigutanud varitsusväe. Karavani juht rakendas ettevaatusabinõusid ja andis igale teatajale ühe üherealise pika ning kraeta kuue ja tüki lõuendit, et nad viiksid karavani salaja Astrahanist mööda. Nikitin ja tema seltsimehed läksid üle saadiku laevale, kus oht oli väiksem.

Nikitini sõnade järgi tatarlased, olles kingid vastu võtnud, teatasid siiski karavani lähenemisest oma khaanile, ja kui laevad purjetasid öösi Astrahanist mööda, saatis khaan väesalga neid taga ajama. Tatarlased jõudsid laevadeni, algas tulevahetus, laevadel surmati üks inimene, kallaletungijaist aga hukkus kaks. Väiksem laev, millel asetses suurem osa Nikitini varast, sattus jõge sulustavale kalapüügitorkele ning oli sunnitud peatuma, tatarlased riisusid selle tühjaks. Kuid ka suuremal laeval sõitjad olid hiljem ohtliku madalikuni jõu-

¹ Buzan — Volgast põhja pool Astrahani väljavoolav ning Volga peaharusse Ahtubasse suubuv jõgi.

des sunnitud tagasi pöörduma, et leida väljapääsu Volga delta lugematu hulga kääni ja väani jooksvatest harujõgedest. Tatarlased riisusid ka need, võtsid vangi neli isikut, ülejäänud lasksid vabaks, kuid ühelgi ei lubatud tagasi kodumaale pöörduda, sest tatarlased kartsid, et nad teatavad riisumisest.

Sõit Kaspia merel ja viibimine selle läänerannikul.

Kaspia merele jõudis kaks laeva. Saadiku laeval viibisid peale saadiku ja tema saatkonna ka tadžiki (Nikitinil „tehhi-kid“) kaupmehi ja kümme venelast. Nende hulgas oli ka Afa-nassi Nikitin. Teisel laeval sõitis kuus tverlast ja kuus mosk-valast.

Laevad suundusid Derbendi linna poole, kuid mitte kaugel Tarka linnast sattusid nad tormi kätte. Suure vaevaga jõudis saadiku laev Derbenti, kuid teine laev kaheteistkümne vene kaupmehega purunes vastu kive. Rannaelanikud, kaitahhid, röövisid kaupmeeste vara ja võtsid nad vangi.

Nikitin ja ta kaaslased, kes temaga sõitsid koos Assan-beki laeval, said Vassili Papini Derbendis kätte.

Derbendis ja teistes Kaspia mere lääneranniku linnades ja Farruh-Essari valdustes viibis Nikitin peaaegu ühe aasta — 1466. a. talvest kuni 1467. a. sügiseni. Ta kulutas palju aega, et vabastada oma kaasmaalasi vangist.

Võimalik, et Nikitin oli karavani „peaks“, ta „palus Vassili Papini ja Širvaani šahhi saadikut Assan-bekki, et nad kurvastaksid nende üle, kes nendega sõitsid, keda on Tarhõ all kinni võetud“.

Nikitini taotlusel astus Assan-bek vene vangide kaitseks välja, ja Šemahha valitseja kirjutas oma sugulasele, kaitahhide juhile, Halil-bekile: „et minu laev purunes Tarhõ all, ja sinu inimesed tulid ja võtsid kinni inimesi, nende kauba nad aga röövisid; ja sina aga saada minu inimesed minu juurde ja korja nende vara, kuna nood inimesed on minu nimele saadetud, mis sul aga vaja läheb minu juurest ja sina saadad minu

juurde ja ma ei keela sulle nagu oma vennale; ja sina vabastaks nad vabatahtlikult minu jaoks."

Olles saanud selle kirja, vabastas Halil-bek vangid. Nii oli Nikitini taotlustel tagajärgi ja tal õnnestus vabastada oma seltsimehed kaitahhide vangistusest.

Vene kaupmehed otsustasid oma kodumaale tagasi pöörduda. Kuid, olles teel kaks korda paljaks riisunud, puudus neil seejuures kaugeks reisiks vajalik raha.

Nikitin ja tema seltsimehed läksid Šemahha pealinna ja pöördusid abisaamiseks Farruh-Essari poole. „Ja palusime, et meile määrataks, millega Venesse jõuda; ja tema ei andnud meile midagi, sest meid on palju, ja me läksime nuttes, kes kuhu: kellel midagi Venes oli, see läks Venesse, kes aga kellelegi midagi võlgnes, see läks, kuhu silmad viisid, mõned aga jäid Šemahhasse, mõned aga läksid Bakuusse tööd tegema."

Pole kahtlust, et Tverist teele asudes oli Nikitin võtnud ise kaubad võlgu ning ei saanud kaubata ja rahata kodumaale tagasi pöörduda. See ilmnes sellest, et ta oli nende hulgas, kes mitte kohe Venesse tagasi ei tulnud, vaid jäi Idasse, lootes hea kaubandusliku operatsiooniga saada tagasi seda, mis oli kaotatud riisumise läbi.

Šemahhast läks Nikitin Derbenti, vanaaegsesse linna, mida tihti nimetati „Raudväravaiks“ ehk „Kaspia väravaiks“ seejärel, et ta sulgeb läbikäigu põhjast lõunasse piki Kaspia mere kaldaid. Nikitini ajal oli linn languse ajajärgus. Contarini kirjutab Derbendi kohta: „Derbent asetseb otse Baki ehk Kaspia mere kaldal... teda piiravad tugevad müürid, kuid temas on nii vähe inimesi, et vaevalt üks kuuendik pindalast, mis asub mäe all tsitadelli suunas, on asustatud, merepoolses küljes on peaaegu kõik hooned purustatud."

Derbendist siirdus Nikitin Bakuusse (Nikitinil „Bake'sse"). Bakuus rabas teda ennenägematu vaatemäng — kustutamatu tuli, mis põles maagaaside väljapääsukohtadel või naftaallikate kohal („tuli põleb kustumatu" kirjutab Nikitin).

Bakuu on ammust ajast kuulus oma nafta poolest. Marco Polo kirjutab, et kusagil Suur-Armeenias põhja pool „on õli-

allikas, ja seda on palju: kuni sada laeva võib sellega korruga laadida. Söögiks see ei kõlba, seda võib aga põletada või kaameleid pealt määrada, kui neil on sügelised või nad on kärnas. Selle õli järele tullakse suurtest kaugustest ja kogu maa aina põletab seda."

Kõige järgi otsustades tegi Nikitin Bakuus tööd; olles teeninud sõiduraha, asus ta teele mere taha — Iraani.

Tol ajal oli Kaspia merel sõitmine äärmiselt ohtlik. Nikitini kaasaeglane Contarini kirjeldab seesugust sõitmist järgmiselt:

„Tuleb tähendada, et sealsed laevad tõmmatakse talveks kaldale seepärast, et sel aastaajal on meresõit võimatu ... Kaspia meresõitjad sõidavad umbropsu, ilma kompassita, jälgides tähtede liikumist, ja üldse hoiduvad kalda lähedale, nad ei lähe kaldaist iial kaugele. Kurja ilmaga võtavad nad tarvitu-sele purjed, mõnikord kasutavad ka aere, kuid nii aere kui ka tüüri käsitsevad nad äärmiselt viletsalt. Aga sellele vaatamata on nad kindlas usus, et kogu maailmas ei ole neist paremaid meresõitjaid."

Niisugusel laeval ületas Nikitin Kaspia mere.

Reis läbi Iraani.

Afanassi Nikitin maabus Iraani provintsi Mazanderani kaldal. Oma Iraanis viibimise ajast veetis ta esimese poolaasta väikeses Tšapakuri (Afanassi Nikitini „Tšebokar“) linnas. Ta kirjutab: „Bakist aga läksin mere taha Tšebokari, ja siin Tšebokaris elasin ma 6 kuud."

Tšapakur asetseb Barfruši ja Sari linna vahel. See linn ei etendanud Afanassi Nikitini ajal mingit tähelepandavat osa Mazanderani kaubanduses. Seepärast võib Nikitini niivõrd pikaaegset viibimist selles tähtsusetas linnas, esimeses linnas, kuhu saatus ta paiskas, seletada ainuüksi sellega, et tal puudus raha edasiseks reisuks tundmatul maal.

Vene reisija siirdus Tšapakurist Sari linna (Nikitini „Sare“), mis asetseb Tedženi jõel. Sari oli kogu provintsi pealinnaks

veel noil aegadel, mis eelnes Mazanderani vallutamisele araablaste poolt (s. o. enne X sajandit).

Sari sai, nagu teisedki Mazanderani linnad, Timuri invasiooni ajal aastal 1392 äärmiselt kannatada. Vallutaja käskis kogu Sari ja provintsi teiste linnade rahvastiku hävitada. Kuid Nikitini ajal oli Sari juba toibunud mongolite hävitusest ja ajas elavat meretagust kaubandust.

Olles lahkunud Sarist siirdus vene reisija Amolisse (Nikitinil „Amili“). Pärast vallutamist araablaste poolt oli Amoli tähtsus tõusnud väga kiiresti. Amoli kaudu käis Iraani sisemaal ja Mazanderani kaubandus maadega, mis asetsesid Kaspia mere lääne- ja ida-rannikul. Amol jõudis kiiresti Sarist ette ja tõusis Mazanderani (tollal Tabaristan) majanduse- ja kultuurikeskuseks. Amolis valmistati suurem osa tabaristani siididest, mille järgi oli Iraanis ja välismaal suur nõudmine.

Amoli õitsengule lõi Timuri invasioon parandamatu hoobi. Linna elanikkond tapeti. Amoli jõukus ei olnud veel Nikitini ajal jõudnud tasemele, mida ta omas enne Timuri sissetungi.

Olles elanud ühe kuu Saris ja teise Amolis, siirdus Afanassi Nikitin 1468. a. suvel Iraani sisemaale. Ta valis tähtsaima karavanitee, mis siis ühendas Kaspia mere kagurannikut Iraani siserajoonidega. Juba araabia geograafid osutasid, et ainus tee, mis viis rannikult lõunasse läbi mäeahelike, kulges Amolist Demavendi mäest mööda Rei linna.

Afanassi Nikitin kasutaski seda teed. Ta kirjutab: „... Mazdranimaal Sare linnas elasin kuu aega, sealt läksin Amili, seal ma elasin ühe kuu, sealt Dimovanti ja Dimovandist Dreisse.“

Rei (Nikitinil „Drei“, „Orei“) oli maa vanimaid linnu. Ta oli kuulus Raga nime all juba Ahhemeniidide ajajärgul. Pärast vallutamist araablaste poolt tõusis linn suureks kaubanduslikuks keskuseks. Kuid Rei hävitati 1220. a. mongolite vägede poolt. Tema elanikud asusid hiljem ümber naaberlinnadesse, eeskätt Teherani, mis juba XV sajandil muutus tähtsaks linnaks.

Tuleb arvata, et Nikitini Iraanis viibimise ajal oli Rei elanike poolt maha jäetud. Seepärast ei ole võimatu, et rääkides Reist, vene reisija pidas silmas mitte linna, vaid provintsi, mis säilitas kaua aega selle nime, kui linn oli juba hüljatud.

Ja tõepoolest, Kastilia kuningas Enrique III saadik Ruy Gonzalez de Clavijo, kes sõitis XV sajandi algul Timuri õukonda Samarkandi ja kes viibis Rei linnas 1404. a. juulikuul, kirjutab: „Nad (saadikud) sõitsid sealt õhtul välja ja kahe miili järel paistis paremat kätt suur linn, täiesti hävitatud, selles olid püsima jäänud ainult mõned tornid ja mošeed; selle nimi oli Šahhariprei¹. See oli varem maa kõige suuremaks linnaks, kuigi ta nüüd oli elaniketa.“

Rääkides Teheranist lisab Clavijo veidi eespool: „Maa-ala, kus see linn asetseb, nimetatakse Reiks: see on suur ja rikas valdus.“

Afanassi Nikitin ise mainib, et Rei provintsis on „... 70 linna varemeis“, kuid tema seletab seda hävitustööd nii, nagu seda talle jutustasid teadistajad muhameedlased-ši-iidid, nimelt karistusena ši-iitide suurima pühaku Ali ja tema sugulaste tapmise eest.

Rei linnast liikus Nikitin edasi muistset karavaniteed mööda, mis viis linnade Kumi, Kašani, Naini, Jazdi, Sirdžani, Ormuse kaudu pikuti läbi Iraani loodest kagusse. XIII sajandi 70-ndatel aastatel läksid sedasama teed Pärsia laheni veneetslased Niccolo, Maffeo ja Marco Polo.

Kašanis (Nikitinil „Kašen“) viibis Afanassi Nikitin kuu aega. Kašan asetseb tähtsate karavaniteede ristmel. See linn oli vanast ajast saadik vasest, pronksist ja hõbedast käsitöötoodete silmapaistvaks keskuseks. Juba alates XIV sajandist tõusis ta üheks tähtsaimaks ši-iidi kultuse koldeks. Itaalia munga Odorico Pordenonist sõnade järgi, kes reisis Idamaades XIV sajandi keskel, on Kašan „linn, mis on äärmiselt rikas viljast ja veinist ning teistest headest asjadest“.

¹ Šahhariprei — õigem Šihri-Rei, s. o. „Rei linn“.

Uhe kuu elas Nikitin veel vanas pühas linnas Jazd'is (Nikitinil „Jezdei“, „Dies“). Jazd on Iraani vanimaid linnu ja ta sai oma nime kuningas Jazdigirdi I (399.—420. a.) järgi, kes selle linna V sajandil uuesti üles ehitas. Jazdis oli säilinud suur asundus inimesi, kes vana-iraani usundist kinni pidasid.

Veneetslase Josafato Barbaro sõnade järgi, kes Nikitiniga oli üheaegselt Jazdis, oli Jazd tuntud käsitööliste linnana, kus töödeldi siidi, brokaati ja teisi kangaid. Jazdi riide kuulsus ulatus kaugele väljapoole riigi piire. Barbaro sõnade järgi Jazd varustas oma toodetega Indiat, Iraani, Kesk-Aasiat, Hiinat, Türgit ja maid, mis asetsesid Kaspia mere taga.

Ambrogio Contarini, samuti veneetslane, kirjutab, et ta lahkus Astrahanist 1476. a. augustis ja alustas teekonda Venesse koos Ivan III poolt Uzun-Hassani juurde volitatud saadikuga, kes Iraanist läks Moskvasse tagasi. Contarini ühines Astrahani saadiku karavaniga, kes ka suundus Moskvasse. Ta kirjutab: „Tavaliselt selle saadikuga käis kaasas terve karavan tatari kaupmehi džezdi¹ kudumitega, siidiga, ja teiste kaupadega, mida nad vahetasid karusnahkade, sadulate, mõõkade ja teiste neile vajalikkude esemete vastu...“ Nii sattusid jazdi kudumid isegi Moskvasse. Juba XIV sajandil leidus Moskvas jazdi metallitooteid. Nii hoiti Dimitri Donskoi laekas-varakambaris „jazdi hõbevaagen“.

Kaupmeeste poolt lõunast toodavate kaupade hulgas oli XV sajandil tähtsaimaks kõrgelt hinnatud jazdi siidid ja teised kangad.

Jazdist sattus Nikitin „Sörtšan'i“.

I. Sreznevski² samastab Nikitini „Sörtšani“ Kermani linnaga, öeldes, et Sirdžan on Kermani kohalik nimi. Kuid tegelikult on seesugune samastamine vaevalt paikapidav.

Kermanist edela pool asetses Nikitini ajal vanaaegne linn Sirdžan — samanimelise provintsi keskus, mis omab seda nime

¹ S. o. jazdi.

² И. Срезневский. „Хожение за три моря Афанасия Никитина в 1467—1472 годах“. Vt. kirjandus lk. 60.

praeguseni. Ta oli varem kogu Kermani provintsi pealinnaks, kuid Timuri sõjakäik ja puhkenud katk andsid talle parandamatu hoobi. Sirdžani varemud asetsevad Seiidabadi linnast kirde pool.

Olles lahkunud Sirdžanist, suundus Nikitin otse lõunasse, Ormusesse, nii nagu seda oli teinud kakssada aastat tagasi veneetslane Marco Polo. Ta sattus varsti kuumale maale, mis oli rikas datlipalmide istandustest. Datlid olid siin nii odavad, et neid kasutati isegi loomasöödaks. Afanassi Nikitin kirjutab, et Tarunis (Nikitinil „Tarom“ ja „Torom“) „söödetakse datleid loomadele, botman maksab 4 altõn'i“.

Tarunist viib otsetee lõunasse Pärsia lahe rannikule, mida kasutasid paljude sajandite jooksul reisijad, kes mere randa läksid. Kuid Afanassi Nikitin tegi teadmata põhjusel suure kõveriku. Pöördunud teravnurga all läände, viibis ta Laristani pealinnas Laris ja alles sealt sattus oma Iraani reisu sihtpunkti — Ormusesse.

Ormus.

Afanassi Nikitin jõudis 1469. a. kevadel Ormusesse ehk Hurmosesse (Nikitinil „Gurmōz“), mis asetses Džeiruni saarel Pärsia lahe alguses, mitte kaugel Iraani rannikust. Nikitin sattus algul Vana-Ormusesse ehk Benderisse, mis asetseb mandril. Ta nimetab seda linna „Benderiks“ ning kirjutab: „... ja siin on Gurmōzi sadam ja siin on India meri, aga parside keel ja Gondustani murre, sealt on merd mööda Gurmōzini 4 miili, Gurmōz aga asub saarel ja teda tõstab meri kaks korda päeva jooksul¹, ja siin ma võtsin vastu 1. Suurt päeva, jõudsin aga Gurmōzi neli nädalat enne Suuri päevi. Aga ma ei kirjeldanud kõiki linnu, suuri linnu on palju. Gurmōzis aga on keetev päike, inimest põletab...“

¹ Nikitin oli nähtavasti merevee tõusust ja mõönast niivõrd üllatatud, et leidis vajaliku olevat sellest oma päevikusse kirjutada.

Nikitin ei saanud Indiasse minekul vältida Ormust, mis tolal oli Aasia suurimaid sadamaid.

Ormuse tekkelugu sarnaneb väga keskaegse Euroopa suurima kalanduskeskuse — Veneetsia tekkimise ajalooga. Nagu teada, said V sajandil m. a. j. Aadria mere tühjad rannaäärsed saared peidupaigaks ümbritsevate maade elanikele, kes sinna põgenesid hunnide röövretkede eest. Hiljem arenes neist laguuni-asundustest Veneetsia, mis rikastus vahenduskaubandusest.

Aasia Veneetsia — Ormus — püsis kaua aega mandril nüüdsest Iraani sadamalinnast Bender Abbasist veidi ida pool. Paljud reisijad jutustavad selle linna rikkustest.

Aastail 1272 ja 1295 käis vanas Ormuse linnas kuulus Veneetsia reisija Marco Polo. Ta kirjutab, et sellesse sadamasse „sõidavad oma laevadega india kaupmehed, nad toovad vürtse ja kalliskive, pärleid, kuld- ja siidkangaid, elefantiluu ja teisi kaupu: kõik selle nad müüvad teistele kaupmeestele, kes seda edasi müües viivad laiali kogu maailma.“

Vana Ormuse elanikud said XIII sajandil tugevasti kannatada mongolite ja teiste rändrahvaste röövretkede tõttu, ja aastal 1302 leidsid linna elanikud varjupaiga rannikust mitte kaugel asetseval väiksel Džeiruni saarel. Džeirunis puudus mage vesi. Saare pinnas koosnes soolakuist, päikese poolt kõrvetatud liivadest ja kaljudest ning väävlilademetest. Siin valitses kohutav kuumus, asjata ei kirjutanud Nikitin, et „Gurmōzis on keetev päike, inimest põletab...“ Kõik reisijad räägivad Ormuse väljakannatamatust kuumusest.

Kuid linna asend oli äärmiselt soodne: ta asetses Pärsia lahe sissepääsul ja kogu Iraani läbiva suure karavanitee lõunapoolsel lõpul. Nagu Veneetsiagi, nii lõi ka Ormus õitsele vahenduskaubandusega. Enne portugallaste poolt meretee avastamist Euroopast Indiasse kauples India Euroopaga ja Lähis-Idaga kahte teed mööda: Punase mere tee — läbi Araabia sadamate, Punase mere ja Egiptuse ning Iraani-Süüria tee — läbi Ormuse, Bagdadi ja Süüria linna. Lisaks sel-

lele etendas Ormus väga tähtsat osa Iraani enese kaubanduslikus läbikäimises Indiaga.

Linn, tekkinud sellel väiksel viljatul saarel, kus isegi mage vesi puudus, kasvas ja rikastus. Kogemused õpetasid elanikke, kuidas võidelda kõrvetava päikse ja saamumiga — Ormuse tavalise külastajaga. „Tänavad kaeti niinattidega ja isegi vaipadega, ja tänavail liikuv jalakäija ei puutunud kokku hõõguva pinnaga“¹. Teeristmeil seisid kaamelid mageda veega, mis toodi mandrilt. Rikaste majade juures olid basseinid. Kui tõusis saamum, siis põgenesid inimesed vette.

Afganistani valitseja Šahh-Ruka saadik Abd-ur-Razzak külastas 1442. a., teel Indiasse, Ormust. Abd-ur-Razzak räägib varjamatu vaimustusega Ormusest. Ta kirjutab: „Ormus, mida ka Džeiruniks nimetatakse, on sadam, mis asetseb keset merd, teist seesugust maailmas ei ole...“ „... Kõigi maade reisijad peatuvad siin, ja vahetuseks nende kaupade vastu, mida nad enesega kaasa toovad, võivad nad saada sekeldusteta ja vaevata kõike, mida soovivad. Tehingud sooritatakse kas rahas või vahetamise teel. Kõigilt kaupadelt, välja arvatud kuld ja hõbe, võetakse tolli nende väärtuse ühe kümnendiku osa suurus.“

On huvitav, et ka Nikitin märgib Ormuse kõrget tollimäära. Ta kirjutab: „Gurmōz aga on suur sadam, temas käivad kogu maailma inimesed ja temas on kõiksugust kaupa, mida maailm valmistab, nii on Gurmōzis kõike, toll on aga suur, üks kümnendik kõigest.“

Hiina allikates me leiame huvitava märkuse Ormuse kaubasidemete kohta kaugel asetseva Hiinaga. Hiinas 1368.—1644. a. valitsenud Mingide dünastia kroonikas lausutakse: „Hu-Lu-mo-sō² on suur riik, mis asetseb Gu-li'st³ kirde pool, kuhu teekond kestab kakskümmend viis päeva.“

Edasi räägib kroonika, et aastal 1412 saatis keiser Jung-Lo saatkonna „Läänemere maadesse kingitustega Hu-Lu-mo-sō

¹ И. П. Минаев. „Старая Индия“. Vt. kirjandus lk. 60.

² Hu-Lu-mo-sō, s. o. Hurmos-Ormus.

³ Gu-li—Kalikut, linn Ees-India läänerrannikul.

vürstile, tema naistele ja ministritele". Vastuseks sellele saatkonnale läkitas ka Ormuse valitseja omakorda saatkonna Hiinasse, „kes tõi kirja, mis on kirjutatud kuldlehele“.

See saatkond viis teiste kingituste hulgas Hiinasse hobuseid (mida hiinlased andam-maksuks arvasid).

Pärast seda saatsid hiinlased mitu korda saadikuid Ormusesse ja võtsid vastu Ormuse saadikuid.

Kroonikas lausutakse: „Hu-Lu-mo-sõ riik asetseb Läänemere ranniku ääres. Siia tulevad kaubalaevad lõuna piiritagustest maadest, neist, mis asetsevad Suurel Läänemerel ja samuti neist, kes kauplevad Lääne riikidega, ja see rikastab väga linna... Lumi on seal tundmatu... Maa on kaetud soolaga, nii et seal on võimatu kasvatada puid ja taimi. Hobuseid ja kariloomi toidetakse kaladega.“

Lõuna-Hiina merekaubandus India ookeani sadamatega, eriti Ormusega kestis XV sajandi esimesel poolel. Sellepärast võiski Nikitin koguda mõningaid andmeid India ookeani rannikult Hiina kohta.

India ookeani isandateks saavad XVI sajandi algul portugallased, ja Ormusesse hakkab tulema ka portugali kaupmehi, merimehi ja sõdureid.

Poolsada aastat pärast Afanassi Nikitini reisi, teostades oma plaani Portugali tugipunktide asutamise alal India ookeani rannikul — Ormuses, Goas, Malakkas —, anastab Portugali väejuht Affonso d'Albuquerque 1515. a. Ormuse. D'Albuquerque'i poeg, kes koostas tema tegevuse ajaloo Indias, ütleb: „Maurid peavad Ormust niivõrd tähtsaks kohaks, et lausuvad: „Maailm on sõrmus, Ormus aga vääriskivi selles.“ Ja võib-olla, et see on tõsi, sest sinna veetakse kõiki kaupu Tartaariast, Turkmeeniast, Gilani riigist, Bagdadist ja Kairost ning kõigist India osadest, ja Ormusest võib saada igasugust kaupa.“

Ormus püsis portugallaste valduses üle saja aasta. Inglaste toetusel anastas Pärsia šahh Abbas Ormuse 1622. a., ehitas mandrile Bender Abbasi linna ja Ormus tühjenes pikkamisi.

Laevasõit Indiasse.

Ormusese viibis Afanassi Nikitin kuu aega. Siin ostis ta endale hobuse ja sõitis laevaga 9. või 10. aprillil 1469. a. Indiasse. Afanassi Nikitin kirjutab: „Gurmõzis viibisin kuu aega, Gurmõzist läksin tavas hobustega India mere taha pärast Suurte päevade püha, Toomase nädalal.“

Afanassi Nikitini poolt mainitud „tava“ on dhou — noil aegadel India ookeanis kõige levinum laev. Dhou ehitati tavaliselt ilma raudnaelteta ja teiste raudosadeta. Neil puudus laevatekk. Kaup laaditi laeva põhja, kaeti pealt nahkadega, sellel nahkkattel veeti hobuseid, seal sõitsid ka reisijad ise. Reisijad võtsid kaasa toiduaineid, laevakapten oli aga kohustatud sõitjaid ja nende hobuseid joogiveega varustama.

Araabia ja Iraani tähtsamaks väljaveoartiklik Indiasse olid hobused, kes ei talunud Hindustani kuuma kliimat ja tihti surid, seepärast olid India valitsejad huvitatud hobuste alati-sest juurdeveost.

Goas kehtis isegi seadus, et laev, millega on toodud üle kahekümne hobuse, võib ülejäänud kauba välja laadida tollita. Kui hobune hukkus teel, siis esitati tolliametisse hukkunud looma saba. Hobustega kauplemine Indiaga oli väga kasutoov ja seepärast pole ka ime, et Afanassi Nikitin oli võlutud võimalusest asendada see, mille ta oli kaotanud Kaspia merel, ja ta viis teiste kaupmeeste eeskujul Indiasse hobuse.

Meresõit oli väsitav ja ohtlik. Mitte asjata ei loobunud Marco Polo veneetslased, kes olid kogenud ja paljunäinud reisijad ning olid Ormusesse tulnud kavatsusega kasutada Hiinasse sõiduks mereteed, sellest ettevõttest niipea, kui olid tutvunud Pärsia lahe laevadega, ja pöördusid tagasi põhja, eelistades meresõidule ebakindlatel Ormuselaeval rasket rännakut läbi kogu Aasia.

Marco Polo kirjutab: „Laevad on neil halvad ja neist hukub küllalt palju seepärast, et need ei ole tehtud raudnaeltega, vaid on kokku õmmeldud nõõridega, mis on valmista-

tud india pähkli koorest. Seda koort tambitakse seni, kuni ta muutub nii õhukeseks kui hobusejõhv, ja siis keerutatakse neist nõõrid, millega õmmeldakse laevad kokku; need nõõrid on tugevad ja nad ei rikne soolases vees, kuid nad ei pane vastu tormile. Laevadel on üks mast, üks puri ja üks aer, neil puudub laevatekk. Laevad laaditakse kaupa täis ja kaetakse pealt nahaga, viimase peale asetatakse hobused, keda veetakse müügiks Indiasse. Neil pole rauda naelte valmistamiseks, poldid tehakse puust, laev õmmeldakse kokku nõõridega. Seesugustel laevadel on ohtlik sõita. India meres on tormid sagedased ja laevu hukkub palju."

Afanassi Nikitin sõitis seesugusel laeval poolteist kuud. Nikitin kirjutab: „Ja läksime merd mööda Moškata'ni 10 päeva; Moškatast Dega'ni 4 päeva; Degast aga Kuzrjata'sse; Kuzrjatast Konbata'sse, siin saadakse värvaine; Kanbatast Tšivilis'sse; Tšivilist läksime seitsmendal nädalal pärast Suuri päevi, ja Tšivilisse läksime tavaga merd mööda 6 nädalat."

Käsikirja teises kohas on linnade järjekord veidi teistsugune: „Gurmōzist on merd mööda Gola'ini 10 päeva, Gola-tist Degani 6 päeva, Degast Moškatani 6 päeva, Moškatast Kutšzrjatani 10 päeva, Kutšzrjatat Kambata'sse 4 päeva, Kambatast Tšivilini 12 päeva..." jne.

„Golat" ehk „Galat", millest Nikitin kirjutab, on vana araablaste linn Kalhat, mis asetses Omaani rannikul, Maškatast kagu pool.

Marco Polo nimetab seda linna Kalatu'ks ja kirjutab: „Kalatu on suur linn samanimelise lahe ääres; see on kuulus merelinn... Vilja neil ei ole, vili veetakse neile teistest kohtadest; selle toovad kaupmehed oma laevadel. Siin on suurepärase sadam ja siia tuleb palju laevu mitmesuguste kaupadega ja kauplemine käib siin hästi seepärast, et sellest linnast viiakse kaubad ja vürtsid sisemaale, paljudesse linnadesse ja lossidesse.

Siit veetakse Indiasse välja palju häid ratsahobuseid, kelledest kaupmehed saavad suurt kasu. Sellest maast ja paljudest teistest maadest, millest jutustasin juba varem, viiakse

palju häid hobuseid Indiasse — nii palju, et isegi ei saa neid lugeda."

Kalhatis peatusid laevad, mis läksid Ormusest Indiasse. Selle linna enese meretagune kaubandus oli märkimisväärne. Maaväring hävitas linna XVI sajandi algul. Juba Duarte Barbosa, kes käis Kalhatis otse XVI sajandi algul, kirjutab, et see on „väga suur linn ilusate majadega. Elanikud — rikkad patriitsid ja kaupmehed“.

Kuid juba Affonso d'Albuquerque leidis suurema osa Kalhatist varemeis.

Afanassi Nikitin kirjutab, et tema sõitis „Galatast Degani 6 päeva, Degast Moškatini 6 päeva“. Ja prof. Sreznevski oletas, et Afanassi Nikitini „Dega“ on Diu linn, mis asetseb India ranniku saarel. Kuid I. P. Minajev¹ kinnitab, et kui nõustuda I. Sreznevski tõlgendusega ja samastada Dega Diuga, siis ei ole mõistetav, miks Afanassi Nikitin sõitis Ormusest Kalhatisse 10 päeva, kuid ülesõiduks kogu Araabia merest kulutas ainult 6 päeva.

Meile näib, et oluliseks vastuväiteks Dega samastamise vastu Diuga on see, et sel juhul Afanassi Nikitin ületas millegipärast kolm korda ookeani — Araabia rannikul asetsevast Kalhatist India rannikul asetsevasse Diusse, siis tagasi Araabia rannikul asetsevasse Maskatisse ja siis jälle tagasi India kaldal asetsevasse Gudžeratisse. Seepärast tuleb Dega linna otsida kusa-gilt Araabia või Iraani rannikult. Minajev arvab, et see on Dexar ehk Dezat — linn Iraani rannikul, mida mainib Duarte Barbosa. Praegu ei ole küllaldaselt andmeid selleks, et samastada, nagu seda teeb I. P. Minajev, Dexarit Degaga, kuid igal juhul tuleb loobuda I. Sreznevski ettepanekust samastada Degat Diuga, ja seda linna otsida, nagu seda teeb I. P. Minajev, kusagilt Araabiast või Iraanist.

Degast sattus Afanassi Nikitin pärast kuuepäevalist sõitmist Maskati linna (Nikitinil „Moškat“). Selle linna kohta ei jutusta reisija mingeid üksikasju. Nähtavasti ta viibis siin

¹ И. П. Минаев. „Старая Индия“.

lühikest aega ega jõudnud kaubanduse kohta andmeid koguda. Maskati linn asetseb Araabia poolsaare kaldal. See oli Afanassi Nikitini ajal Araabia suuremaid sadamaid. Linnal olid ulatuslikud kaubanduslikud suhted India, Iraani, Ida-Aafrika ja Mesopotaamiaga. Affonso d'Albuquerque'i poeg, kes kirjutas oma kuulsa isa eluloo, ütleb: „Maskat on suur ja tihedalt asustatud linn... See on Ormuse kuningriigi peamine ümberlaadimiskoht, kõik neis kohtades sõitvad laevad peavad siia sisse pöörama, et mitte sattuda vastasranda, mis on rikas madalikest.“

D'Albuquerque anastas ja hävitas Maskati a. 1507. See linn oli portugallaste valduses kuni 1648. a. Praegu on Maskat Omaani sultanaadi pealinn.

Maskatist lahkunud, sõitis laev, kus viibis Afanassi Nikitin, üle ookeani Indiasse poolsaare Gudžerati (Nikitinil „Kutšzrjat“) rannikule. Edasi liikus laev piki rannikut ja jõudis nelja päeva pärast Gudžerati suurimasse sadamasse — Kambai linna (Nikitinil „Kambat“).

Nii sattus vene reisija Indiasse.

India XV sajandil.

XV sajandil jätkusid Indias sajandeid kestnud sõjad muhameedlastest vallutajate ja hindudest valitsejate vahel. Need sõjad algasid juba 1001. a., mil Mahmud Chasneviidide soost tungis Loode-Indiasse.

Afanassi Nikitini ajal oli Ees-India tugevaimaks muhameedlikuks riigiks Bahmani riik. Bahmanid valitsesid Dekkanis 1347.—1518. a. Bahmani sultanid pidasid hindu riikidega halastamatut võitlust. „Püha sõda uskumatutega“ lipu all sooritasid Bahmanid alalõpmata röövretki lõuna pool asetsevatesse maadesse, mis kuulusid hindudest valitsejatele, rööviti, tapeti ja võeti vangi kohalikke elanikke, purustati templeid ja losse. Nii ütlevad muhameedlikud ajaloolased ühe Bah-

mani, nimelt Muhammad I kohta, kes valitses 1358.—1375. a., et tema hävitas oma retkede ajal umbes pool miljonit hindut.

Killustatud paljudesse kastidesse, hõimudesse ja usundilistesse rühmitustesse ning suletud isoleeritud külakogukondadesse, ei saanud India rahvastik anda kaua aega tõsist vastu-
lööki vallutajatele.

Seesugusteks vallutajateks olidki Bahmani sultanid, kes algul korraldasid hindude maadesse laostavaid retki, hiljem aga hakkasid neid maid pikkamisi vallutama. Muhameedlikud vallutajad tungisid lõunasse kuni Kistna jõe kallasteni, leidmata veidigi suuremat vastupanu.

Muhameedlikud valitsejad jätkasid Indias XI, XII ja XIII sajandil oma vallutussõdasid ja rööv-ekspeditsioone, tungides üha kaugemale lõunasse. Alles XIV sajandi teisel poolel formeerusid Kesk-Indias küllalt suured vastupanukolded vallutajate vastu, ja muhameedlaste edasine tung lõunasse pandi kauaks ajaks seisma.

Lõunas tõusis Bahmani peavastaseks võimas Vidžajanagari riik. Selle riigi tuumaks oli väike Anegundi vürstkond, mis asetses Kistna jõe keskjooksul, seal, kus jõgi metsikus ja mägises maas endale vaevaga teed rajab.

Bahmanide ja Vidžajanagari vahelist võitlust peeti vahelduva eduga kogu XVI sajandi vältel. Bahmanid ahvatlesid muhameedlikest maadest oma lipu alla seikluseotsijate jõuke, kes tulid Indiasse lootuses kiiresti rikastuda. Bahmani sultanite sõjaväes võitlesid iraanlased, türklased, tšerkessid, tatarlased, tadžikid, usbekid, kurdid, araablased, muhameedlased Abessiiniast, beludžid.

Vidžajanagari „kuningate kuningad“ tõid võitlusväljadele tohutuid armeesid, mis olid kogutud Lõuna-India hindu rahvas-
tikust, ja tuhandeid lahingu-elevante. Nii kirjutab reisija Abdur-Razzak, kes viibis Indias XV sajandi keskel, et Vidžajanagari kuningas käsutab kogu Indiat merest mereni, Dekkanist kuni Kap Komorinini — „Serendžibi¹ piiridest kuni Kali-

¹ Serendžib — Tseilon.

bergi¹ ääremaani... Tema sõjaväge arvestatakse 11 lakhi² suur".

Hiiglarikkused, mis olid kogutud Vidžajanagari ja tema vasallide varaaitadesse, võimaldasid hindu valitsejail pidada hulga palgasõdureid. Tuleb tähendada, et usundilised lahkkelid ei takistanud vaenulistel pooltel oma armeedes laiaulatuslikult kasutada muu-usulisi palgasõdureid. Nii tõid Vidžajanagari valitsejad Bahmani territooriumile tungides enesega kaasa kümneid tuhandeid muhameedlikke palgasõdureid-afgaane, palkasid muhameedlikke väepealikuid, nad andsid neile hinge- maid koos hindudest talupoegadega ja ehtasid neile isegi oma pealinnas mošee.

Bahmani sultanid ise aga assimileerusid kiiresti kohaliku rahvastikuga, jagades seega paljude India vallutajate saatust. Karl Marx kirjutab: „Araablased, türklased, tatarid, mongolid, kes üksteise järel vallutasid India, assimileerusid kiiresti kohaliku rahvastikuga. Ajaloo vankumatu seaduse kohaselt vallutati barbarid-vallutajad ise alistatud rahvaste kõrgema tsivilisatsiooni poolt“³.

Bahmani sultanid kutsusid hulgaliselt oma õukonda ja oma armeedesse muhamedi usku üleläänud hindusid, võtsid haaremitesse hindu naise ja võtsid omaks paljud india tavad.

Seega oli Bahmani ja Vidžajanagari vaheline võitlus oma olemuselt, säilitades teatava määrani usundilise värvingu, võitlus alamate ja territooriumi pärast. See võitlus maksis sadade tuhandete inimeste elu, viis hävingule palju linnu ja külasid, purustas niisutussüsteemid ja laastas tohutud maa- alad Hindustani territooriumil.

Aegadel, mil Afanassi Nikitin rändas Indias, pidi reisijaile silma torkama talupoegade raske olukord, kes olid laostatud lõputuist väljapressimistest ja maksudest ja kes olid sunnitud

¹ See on kuni Bahmani maadeni, mille pealinnaks oli tookord Gulbarga.

² Lakh = 100 000. Seega 11 lakhi tähendab 1 100 000 meest.

³ Карл Маркс. „Будущие результаты британского господства в Индии“. Собр. соч., Т. IX, стр. 363.

kandma mitte üksnes tohutuid sõjakulusid, vaid ka valitseja luksusliku õukonna äärmiselt suuri ülalpidamiskulusid.

Mitte asjata ei kirjutanud tähelepanelik Tveri kaupmees varsti pärast päralejõudmist Indiasse: „Maa aga on väga inimesterikas, külarahvas aga väga paljas, bojaarid aga väga rikkad ja toredad.“

Ees-India rannik.

Afanassi Nikitin veetis Indias peaaegu kolm aastat, nimelt 1469. a. kevadest kuni 1472. a. kevadeni. Selle aja jooksul jõudis ta käia mitte ainult India rannikualadel, vaid ka kaugel südamaal, seesugustes kohtades, kus enne teda ei olnud veel käinud ükski eurooplane.

Kambai oli esimene India linn, mida mainib Afanassi Nikitin (ta nimetab seda „Kambat“ ja „Konbat“). See linn asetseb Gudžerati poolsaarel (Afanassi Nikitinil „Kuzrjat“, „Uzrjat“). Kambai oli XV sajandil ja ka varem üheks Ees-India suuremaks väljaveosadamaks. Ta väljaveo põhiartikliks olid kudumid, mis olid „kambai kudumite“ nimetuse all Aasias, hiljem ka Euroopas laialt tuntud. Gudžerati elanikud olid kuulsad osavate kaupmeestena ja kogenenud meresõitjatena. Gudžerati laevad sõitsid enne portugallaste ilmumist kogu India ookeanil Malakkast Adenini ja Ormusest Sansibarini. India mereteede anastamine portugallaste poolt, Surati tähtsuse tõus, Kambai lahe madaldumine, hiljem aga india kudumistöö laostumine ja allakäik india tekstiiltööstuse konkurentsi tagajärjel mõjustasid kõige hukutavamalt Kambai kaubandust. Selle sadama praegune osatähtsus India väliskaubanduses ei vääri mainimist.

Gudžeratisse ei jäänud Afanassi Nikitin kauaks ja see pärast ta, rääkides Kambaist, piirdub paari katkendliku märkmeaga: „aga siin kasvab värvaine“, „aga Kambajat on sadamaks kogu India merele, aga kaubana valmistatakse temas alatš'i ja pestred'i, ja kandak'i ja tehakse värvainet nil'i, ja leidub temas lek'i ja ahhõk'i ning lon'i.“

Siin toob Afanassi Nikitin küllalt täieliku nimekirja kaupadest, mida Kambaist välja veeti. Alatsš, pestrred, kandak — need on puuvillaga segatud siidriide kangad, pestrred ehk pestrjad on ka riie, kuid mitmevärvilistest niitidest ja tavaliselt puuvillane. Ja lõpuks, sõna „kandak“ ehk selle veidi teine kuju „kindjak“ tarvitati keskaegses Venes india päritoluga trükitud puuvillase riide kohta.

Ahhik ehk ahhõk tähendab araabia keeles karneol. Seda kivi leidub Gudžeratis väga palju ja 30 aastat pärast Nikitini reisu teenisid portugallased suuri summasid, müües Lääne-Aafrika neegritele Kambai karneolitooteid.

„Nilj“ (õigem „nil“) ja „lek“ (õigem „lakh“) on mitmesugused värvained, mida tarvitatakse peamiselt tekstiili alal. Nagu teisedki rannaäärsed linnad, nii kauples ka Kambai suurejooneliselt värvainetega. Ja lõpuks sõna „lon“ peab I. Minajevi arvates tähendama soola. Tuleb arvata, et see tõlgendus vastab tõsioludele. Portugallased said XVI sajandi algul Kambaist mitte kaugel asetsevatelt väikestelt sadamatelt andam-maksu soola näol, ja kuni praeguseni omab soola tootmine Gudžeratis väga suurt tähtsust.

Kambais pikemat aega peatumata, sõitis Afanassi Nikitin kaugemale lõunasse ja maabus pärast kuuenädalast sõitmist koos oma täkuga Tšaulis (Afanassi Nikitinil „Tšivel“, „Tšivil“ ja „Tšjuvil“).

Afanassi Nikitin lahkus siin laevalt ja algas oma rännakut mööda Indiat. Tšaulis tutvus reisija esmakordselt lähemalt India elukorraga ning andis Tšauli elu kohta surutud ja kasi-nates lausetes ereda pildi. Ta tegi oma päevikusse märkusi kõige kohta, mis teda üllatas ennenägematul „Indiamaal“: tumedanahalistest inimestest, kelle pikad juuksed olid patsi palmitud; alasti laste rohkusest; sellest, kui rikkalt on rõivastatud Tšauli „vürst“, tema suurnikud ja teenrid; sellest, et lihtrahvas käib vaid turbaneis ja niuderättides, sellest, et „vürsti“ sõdurid on relvastatud vibude ja nooltega, saablitega, kilpidega, mõõkadega, nugaedega ja piikidega. Nähtavasti

Tšauli vaese rahva kerge riietus üllatas Afanassi Nikitinit väga — ta tuli sellele teemale mitu korda tagasi.

Huvitav, et Tšauli tänavail ringi liikudes Afanassi Nikitin üksi ei imestanud. Vene kaupmees ise äratas India sadama elanikes üldist imestust. Nikitin kirjutas oma päevaraamatusse: „Kuhu ma ka ei lähe, ikka on minul kannul hulk inimesi, nad imetlevad valget inimest.“

Vasco da Gama ja tema kaaslased, kes maandusid 1498. a. Tšaulist lõuna pool, nimelt Kalikutis, olid samuti üldise imestuse objektiks. Tšaul oli XV sajandil üks India lääneranniku paljudest sadamatest, mille eriala oli meretagune kaubandus. Ees-India lääneranniku kaubanduses etendas tollal olulist osa peale Kambai ja Tšauli ka Diu, Dabhul, Goa, Bhatkal, Mangalore, Kannanor, Kalikut, Kotšin ja Koulon.

Nende sadamate poliitiline olukord oli väga erinev. Mõnedes neist valitsesid iseseisvad vürstikesed-hinduistid, teistes aga — suurte riikide Bahmani või Vidžajanagara vasallid või isegi lihtsad asehaldurid¹. Kuid nende rahvastiku sotsiaalmajanduslik struktuur oli kõikjal ühesugune. Kõigis neis India kallast narmastena äärestavais sadamais olid tähtsamaks, majanduslikult kõige tugevamaks ja ühtlasi kõige tihedamini koondunud rühmituseks muhameedlikud kaupmehed — tulnukad Iraanist („širazi“), Araabiast ja Egiptusest ning sisserännanud muhameedlike kaupmeeste ja hindu naiste järglased (nn. „moplahhid“).

Need kaupmehed monopoliseerisid peaaegu täielikult India läänepoolse Malabari ranniku merelaevanduse ja väliskaubanduse. Nad haarasid endale kõige kasutoovamad kaubandusarud: india vürtside ja kudumite väljaveo ning Indiasse hobuste, kuld- ja hõbeehete sisseveo.

Hiljem, pärast portugallaste ilmutumist, said india muhameedlikud kaupmehed nende kõige ägedamateks, kõige võimsamateks vastasteks ja portugallased suutsid India mere-

¹ Seesuguseks Bahmani asehalduriks oli muide ka Tšauli „vürst“, kellest Afanassi Nikitin kirjutab.

taguse kaubanduse enda kätte haarata alles siis, kui nad olid nende vastupanu mürdnud veriste lahingute ja kuulmatute julmuste hinnaga.

Afanassi Nikitini ajal aga olid muhameedlikud kaupmehed oma võimu tipul. Neid ei soosinud mitte ainult islami-, vaid ka hinduismi-usulised valitsejad ja tihti nad mõjustasid otsustavalt väike-vürstikeste poliitikat, kes olid Malabari ranniku sadamalinnade nimelised valitsejad.

Tšaul ei etendanud India väliskaubanduses otsustavat osa. Tšauli sadama läbikäik oli väiksem kui Kambai, Kalikuti, Koiluni, Kotšini ja teiste sadamate läbikäik. See-eest aga oli Tšaul India rannavete kaubanduses tollal suure kaaluga sadam. Portugallane Duarte Barbosa kirjutab, et Tšauli tulid kudumitega laetud laevad Gudžeratist ning suhkru-, vürtsi-, kookospähkli- ja smaragdi-lastiga laevad Lõuna-Indiast. Gudžerati kaubad vahetati Tšaulis Lõuna toodete vastu. Tšaul ise eksporteeris kaupu, mida toodeti mandri lähedal asetsevates piirkondades, nagu riisi, seesamit ja seesamiõli, keeduvilja, nisu ja jahu.

Talve veetmine Džuneiris.

Afanassi Nikitin läks Tšaulist India sisemaale — Bahmani sultanite maadesse. Ta tee viis üle Lääne-Gatide mäeaheliku. Pärast kahekümnenelja-päevast rändamist jõudis Afanassi Nikitin Džuneiri linna (Nikitinil „Tšjuner“), mis praegu kuulub Bombay presidentuuri Puni ringkonda. Nikitin kirjutab, et Džuneiri linnakindlus asetseb kõrgel ligipääsmatul kaljul.

Džuneiris viibis vene reisija kaks kuud, ja siin tuli tal väga ärevaid päevi üle elada. Tollal valitses Džuneiris Bahmani sultanite asehaldur, keda Nikitin nimetab Assat-khaaniks. Saades kuulda, et vene kaupmees tõi Ormusest hobuse, püüdis Assat-khaan sissesõitnult hobust ära võtta ja teda ennast vägi-valdselt islami usku pöörata. Nikitini sõnade järgi andis Assat-khaan talle neli päeva mõtlemisaega, kuid tol päeval, mil

Afanassi Nikitin pidi vastuse andma, sõitis Džuneiri Bahmani sultani Muhhammad II (valitses 1463.—1482. a.) kõrge võimukandja Mahmud-Gavan. Viimane sõitis Afanassi Nikitini palvel talle alluva Assat-khaani juurde kindlusse (Nikitin nimetab Assat-khaani Mahmud-Gavani „holopiks“), ja Džuneiri asehaldur jättis Afanassi Nikitini rahule. Nikitin tutvus Džuneiris esmakordselt Bahmani sultanite riigi eluga ja ta märkis oma päevaraamatusse huvitavaid andmeid Mahmud-Gavani kohta, keda ta nimetab „Hozjaiotši Mahmat Horossanets“ ehk „Meliktutšar“. Meil tuleb selle äärmiselt huvitava isiku juurde veel tagasi tulla.

Nikitin tutvus teel Džuneirisse, kahekuulise viibimise kestel selles linnas ja edasisel rändamisel India sisemaale veel üksikasjalisemalt India eluga.

Pealegi tegi Nikitin sel ajal, meile teadmata põhjusel, üksikasjalisemaid märkmeid kui läbisõidul Iraanist ja oma hilisemal viibimisel Indias, seepärast on Nikitini Džuneiri märkmed ülihuvitavad. Vene reisija veetis Džuneiris talve ja tal oli võimalus vaadelda vihmaperioodi, mil teed muutusid läbipääsmatuks ja „kõikjal oli vesi ja pori“. „Neil küntakse ja külvatakse sel ajal...“ märgib Nikitin. Ta märgib, mida hindud oma põllule külvavad, kuidas nad veini valmistavad. Väga huvitavad on märkused hobuste kohta: „Hobuseid toidetakse „nohhodiga“ ja keedetakse suhkruga „kitširissi“ ja söödetakse hobustele, ja ka õliga, varahommikuti aga antakse „ššeni“. Neil Indiamaal hobuseid ei kasva; nende maal kasvavad härjad ja pühvelhärjad, nendega söidetakse, veetakse kaupa, tehakse kõike.“

Need märkmed on äärmiselt täpsed, selle üle aga ei tule imestada — Nikitinit pidid eriti huvitama küsimused, mis olid seoses hobuste kasvatamise ja toitmisega.

„Nohhot“ on moonutatud pärsiakeelne sõna nuhhud ja tähendab hernest. I. Sreznevski arvates on „ššeni“ riisikook. Kitširis on I. Minajevi arvates khitšri ja tähendab riisist, võrtsidest ja õlist valmistatud india toitu.

Ka teised Indiat külastanud euroopa reisijad märgivad, et

hobused ei ela Indias kaua, kuigi neid koheldakse suure hoolikusega.

Nii kirjutab Marco Polo, kes käis India läänerrannikul üsna XIII sajandi lõpul: „Siin ei arene hobused, ja kogu aasta sissetulek või suurem osa sellest kulutatakse hobuste ostmiseks... Utlen teile, et kuningas ise ostab igal aastal paar tuhat ja isegi rohkem hobust, niisama palju ostavad tema vennad, neil ei jää aga aasta lõpuks järele isegi sadat hobust, teised kõik lõpevad. Oletan, et selle provintsi õhk ei vasta hobuste loomusele, seepärast nad ei sigine seal ega kasva. Neile antakse toiduks liha riisiga.“

Ka prantsuse reisiija Jean-Battiste Tavernier, kes Indias rändas XVIII sajandi keskel, s. o. 350 aastat pärast Marco Polot ja 200 aastat pärast Afanassi Nikitinit, kirjutab, et Indiasse sisseveetud hobuste eest hoolitsemine on äärmiselt keeruline ja kallis, ja tähendab, et hobuseid toidetakse leotatud hernestega ning suhkruroo ja jahu segust kuulikestega.

Ka Nikitin märgib, et „Indiamaal kaupmehed peatuvad sissesõidu-õuedes...“ Juba I. Minajev tähendas, et vene reisiija pidas siin silmas Indias levinud vana kommet. India isandad ja üksikute provintside valitsejad korraldasid suurte teede äärde erilisi öömaju, eraldi islami- ja hinduismiusuliste. Nende öömajade, sissesõidu-õuede juures elasid islami ja hinduismi kultuse preestrid.

Džuneiris tegi Nikitin oma päevaraamatusse märkuse, millest järeldub, et tollaegne India turg ei rahuldanud teda kui kaupmeest. Venesse saatmiseks sobivat kaupa oli vähe, kaupade enamik oli määratud Lähis-Idamaade ja Iraani jaoks. Pealegi maksustati kaupa väga kõrgete tollidega, merel aga olid peremeesteks röövlid.

Nikitin kirjutab: „... aga röövleid on merel palju. Aga tapavad kõik kofarid¹, nad ei ole kristlased ega bessermenid²;

¹ S. o. kafirid, „uskmatud“, nii nimetasid muhameedlased muu-usulisi.

² S. o. muhameedlased.

paluvad nad aga kivist ebajumalakujusid, Kristust nad ei tunne.“

Need, nagu teisedki Nikitini märkmed, mis olid pühendatud Ees-India elanike usunditele, näitavad Nikitini suuri teadmisi sel alal.

Ja tõepoolest portugali suur reisija Vasco da Gama ja ta kaaslased, kes viibisid Indias 1498. a., arvasid, et india elanikud on kristlased, sest neil, erinevalt muhameedlastest, olid jumalakujud, ja mõned nende jumalateenistuse iseärasused meenutasid katoliku missat; Vasco da Gama isegi põlvitas hindude templis.

Vasco da Gama esimese India reisu kaaslase päevikus nimetatakse hinduiste kõikjal kristlasteks, Portugali kuningas Manuel Õnnelik aga kirjutab üks kuu pärast Vasco da Gama merereisult tagasijõudmist Hispaania kuningale ja kuningannale: „Ristiusu rahvad, kelledeni meie reisijad jõudsid, ei ole esialgu veel küllalt kindlad usus ja nad pole ususse täielikult pööranud... Kui nad usus tugevaks saavad, siis tekib nois kohtades mauride võimu hävitamise võimalus.“

India elanike usundi iseärasusi mõistis kahtlemata Nikitin paremini kui portugali reisijad ja kuningas Manuel.

Sultan Muhhammad II õu.

Afanassi Nikitin jätkas oma teekonda 1470. a. kevadel ja läks Bedari linna. Reisija kattis selle „40 kovi“ pikkuse, s. o. umbes 400-km-se vahemaa ühe kuuga. Ta sõitis mahrat'ide poolt asustatud maad mööda läbi Gulbarga (Nikitinil „Kelberga“ ehk „Koluberga“) — Bahmani sultanite endise pealinna ja Kulongiri (Nikitinil „Kolunger“, „Kulonger“, „Kulonker“) linna.

Bedari linn on ka praegu olemas. Ta asetseb Haidarabadist edela pool. Bedar on tänaseni kuulus oma kudumite poolest. Nüüd on see väike linn, mis asetseb raudteest eemal. Bedaris ja ta ümbruses on säilinud arvukaid varemeid mausoleumidest,

mošeedest, lossidest, Bedari kindluse võimsatest müüridest ja tornidest — need on Bahmani sultanite pealinna õitsengu tunnistajateks.

Afanassi Nikitin sattus Dekkani pealinna, mida hindud nimetasid Mahha Bedariks — „Suur Bedariks“, selle õitseajal. Tveri kaupmees kirjeldab vaimustusega uhket linna ja Bahmani valitsejate oivalist lossi: „Bedaris aga on bessermenide Gundustani valitsemistroom, linn aga on suur ja inimesi väga palju...“, ja edasi: „Sultanite lossil on 7 väravat, iga värava juures istub 100 vahti ja 100 kirjutajat-kofari: kes sisse läheb, selle nad kirjutavad üles, kes välja tuleb, selle nad kirjutavad üles, garippe¹ aga linna sisse ei lasta. Aga ta loss on imeilus, kõik on nikerdatud ja kullast, ja viimane kui üks kivi on nikerdatud ja imeilusasti kullaga kirjatud...“

Kuid meie reisija eksib ja suurendab, öeldes et Bedar on pealinnaks kogu sellele Hindustani osale, mis allus muhameedlastele. Noil aegadel oli Indias peale Bahmani riigi mitu muhameedlikku riiki. Kuid Bahmani riik oli kõige tugevam ja selle õukond kõige toredam.

Vene reisijat üllatas eriti Bahmani noore sultani Muhhammad II ja tema sugulaste ning kõrgete aukandjate pidulikud väljasõidud². Afanassi Nikitin tuleb oma märkmeis mitu korda tagasi nende toredusest hiilgavate värviküllaste tseremooniaste juurde, ta kirjeldab, kuidas noor sultan Muhhammad II riietatuna rubiinidega kaunistatud hõlmikusse, teemandiga ehitud peakattes, kolm kullaga ilustatud kõverat mõõka võöl, sõidab välja jalutuskäigule („lõbustusele“), istudes kuldsadulas või rikkalikult ilustatud kandetoolis, kuidas tema järel sõidavad kõrged aukandjad ja ta sugulased uhkelt ehitud hobustel, kuidas on korraldatud see pidulik rongkäik: kolmsada eredalt kaunistatud elevanti kannavad baldahhiine sõduritega, kes on

¹ Garip, garib — võõramaalane.

² Tuleb tähendada, et Nikitini lauses „sultan on 20 aastat suur“ on ilmne kirjutusviga. 1470. a., mil vene reisija nägi Muhhammad II, ei olnud Bahmani sultan vanem kui 15 aastat.

relvastatud arkebuusidega ja suurtükkidega, tuhanded ratsanikud kihutavad mere tagant toodud kallitel araabia hobustel, sammudes liigub kolmsada meestantsijat ja žonglööri ning sadu toredasti riietatud sultani tantsijatare, kaamelitel veetakse hiiglatrumme — „nagare“¹ ja mürisevad moosekandi pasunad, sultani järel aga „... astub juba elevant, üleni damastis, ja tõrjub eemale inimesi, ja suus on tal raske raudkett ja ta tõrjub tagasi hobuseid ja inimesi, et keegi sultanile liiga lähedale ei tuleks.“

Afanassi Nikitin mainib sultan Muhammad II saatvaist kõrgeist aukandjaist peale meile juba tuntud Džuneiri asehalduri „Assat-khaani“ ja „Melikutšari“, s. o. Mahmud-Gavani, veel mitut isikut.

Mõnda nime on võimalik dešifreerida. Nii näiteks tähendab „Mōzamōlk“ Nizam-ul-Mulk'i, üht Bahmani riigi provintsi valitsejat, Mahmud-Gavani ägedamat vaenlast ja tema hukkumise süüdlast. „Katarhan“ tähendab kutvali, s. o. linnaülemat. Teises kohas nimetabki Nikitin teda nii („öösel kaitseb Bederi kutvali tuhat inimest, nad sõidavad hobustel, nad on raudrüüs ja kõigil on tõrvikud“, ütleb ta).

Peatume üksikasjalisemalt Mahmud-Gavani isiksuse juures. Nikitin ise räägib korduvalt sellest isikust. See on päris loomulik. Ajal, mil vene reisija käis Dekkanis, oli Mahmud-Gavan oma võimu tipul.

Nagu Bahmani sultanite kõrgemate aukandjate ja väepealikute enamik, nii oli ka Mahmud-Gavan võõramaalane, üks neist lugematuist seikluseotsijaist, keda kõigist muhameedliku Ida riikidest soovis India islamiusku valitsejate teenistusse, sest viimastel oli põhjusi oma hinduistlikke alamaid mitte usaldada. Seda võõramaalaste ülekaalu Bahmani õukonnas ja armees märgib Nikitin mitu korda. Nii kirjutab ta, et „India maal valitsevad kõik horossanlased, ja bojaarid on kõik horossanlased, gundustanlased aga on kõik jalakäijad, ja käivad kiirelt, kõik on alasti ja palja jalu, ühes käes kilp, teises mõök,

¹ „Nagare“ nakkarid — hiiglatrummid.

mõnedel teenistuslastel aga on suured sirged vibud ja nooled.“ Rääkides Mahmud-Gavanist kirjutab Nikitin veidi eespool: „... tal on palju inimesi-horossanlasi¹; tuuakse neid Horossanimaalt, ühtesid Turkmeenimaalt, teisi Tšegotanimaalt, nad kõik tuuakse merd mööda tavades, Indiamaa laevadel.“

Uheks seesuguseks tulnukaks oli Mahmud-Gavan, sündinud Kaspia mere lõunarannikul asetsevas Giljani provintsis Iraanis. Alles keskealise mehena sattus ta kaubanduslikes asjus Indiasse, asus elama Dekkanisse ja sai Muhhammad II venna sultan Ala-ud-dini II (valitses 1435.—1458. a.) sõbraks. Mahmud-Gavan oli kogemustega administraator, hea väejuht, suur iraani kirjanduse harrastaja. Ta tõusis Muhhammad II ajal riigi tähtsaimaks aukandjaks ja esimeseks väeülemaks ning talle omistati Mallik-al-Tidžari, s. o. „kaupmeeste pealiku“ autiitel. Ka Nikitin tarvitab seda tiitlit („Melikutšar“). Mahmud-Gavani teiseks nimetuseks, mida Nikitin tarvitab, on „Hozjaiotši Mahmet Horossanets“. „Hozjaiotši“ on vaste iraanikeelsele „hodža'le“, mis Iraanis tähendas nii „peremeest“ kui ka „isandat“.

Nikitin jutustab tohutuist armeedest, mis allusid Mahmud-Gavanile, võõruspidudest, mida korraldas see võimas aukandja, sellest, et tema lauas istus 500 külalist ja tallis seisis 3000 hobust ja 100 elevanti. Tuntud ajaloolane Muhhammad Kassim ibn-Hindu-šahh Ferišta² kirjutab, et Mahmud-Gavan ehitas veidi enne surma Bedaris suurepärase mošee ja medresse ehk vaimuliku kooli hoone.

Sama Ferišta jutustab kõikvõimsa Mahmud-Gavani hukust. Bahmani sultanite kõrged aukandjad olid jagunenud kahte

¹ Pole kahtlust, et Indias kohaldati XV sajandil nimetust „horossanlased“ üldse kõigi kohta, kes olid tulnukad Lähis-Ida, Kesk-Aasia ja Iraani maadest. Afanassi Nikitini ennast nimetati Indias „horossanlaseks“. Rääkides oma sõprusest hindudega kirjutab Nikitin: „... mu nimi on Ofonassei, aga mu muhameedlik nimi on Hozja Issuf Horossani“, s. o. Hodža Jussuf Horossani.

² Ferišta elas 1550.—1612. a. Bidžapuri valitseja Adil-šahh tegi talle ülesandeks koostada India muhmeedliku võimu ajalugu.

rühma, kes omavahel seisid vaenujalal ja võitlesid võimu pärast, samuti ka mõju pärast õukonnas. Neid parteisid lahutavaks väliseks tunnuseks oli nende kuuluvus ühte islami kahest tähtsaimast usundilisest voolust — kas ši-iitismi või sunniitismi.

Kuid vaenu tagapõhi oli tegelikult veidi teistsugune. Sunniidide domineeriv enamik olid „dekkanis“, s. o. dekkanalased, kohalikud päriselanikud, sünnilt hindud, kes olid islami usku üle läinud või olid araablaste ja iraanlaste sugujärglased, kes juba ammu olid asunud elama Indiasse. Võõramaalastest ühinesid nendega vaid Abessiinia rannikurajoonide sunniidid, kes Indiasse, Iraani ja Araabiasse suurel arvul orjadena sisse veeti ja kes moodustasid sultani valiksõjaväe ja tema isikliku kaardiväe.

Sunniidide vastased ši-iidid olid kõik võõramaalased, kes peaaegu eranditult olid Iraanist sisse rännanud: pärslased, aserbaidžanlased, usbekid, samuti ka Iraanis muhamedi usku üle läinud grusiinlased ja tšerkessid.

Algul olid Bahmani riigis kõik juhtivad kohad koondatud võõramaalaste — ši-iidide — kätte. Kuid pikkamisi hakkasid esile kerkima kohalikud India muhameedlased — sunniidid, kes paremini tundsid kohalikke olusid ja püüdsid võõramaalasi, ši-iide, välja tõrjuda, kelle käes olid õukonna tähtsamad kohad.

Bahmani riigi ajalugu möödus peaaegu täielikult selle võitluse tähe all. See võitlus võttis eriti terava kuju mõni aastakümme enne Afanassi Nikitini Indiasse jõudmist, XV sajandi 40—50-ndail aastail. Võitlus lõppes siis võõramaalaste võiduga ja võimu etteotsa tõusis tulnukas Iraanist — Mahmud-Gavan ja teised iraanlased (samad „horossanalased“, kes vene reisija sõnade järgi Indias valitsesid).

Mahmud-Gavan ei olnud kuulus mitte ainult kui hiilgav väepealik, kes oli korraldanud mitu võidukat sõjakäiku, vaid ka kui osav administraator. Ta teostas Bahmani riigis mitu tähtsat reformi, ta viis muuhulgas uutele alustele riigi üksikute provintside halduse.

Need reformid aga ärritasid veel rohkem sunniidide parteid, kes nüüd eemaldati õukonna ametikohtadelt ja ka riigi provintside kasutoovast haldamisest. Mahmud-Gavani vastu korraldati vandenõu, millest võtsid osa peale nimeka aukandja Nizam-ul-Mulk'i, keda Nikitin mainib „Mōzamōlki“ nime all, mõned dekkanelased ja abessiinlased. Sultan Muhammad II andis keerulise intriigi tagajärjel, kus mängus olid Mahmud-Gavani pettekiri ja laim, purjuspäi 1481. a. oma abessiinlasest orjale käsu tappa kõikvõimas soosik.

Koos Mahmud-Gavaniga hukkusid ka teised „horossanlased“, nende hulgas ka see Assat-khaan, kes katsus Nikitinilt hobuse ära võtta.

Uks aasta pärast Mahmud-Gavani surma puhkesid Bahmani riigis mässud. Sultan Muhammad II suri, tema suurriik jaotati peatselt viieks riigiks.

Mahmud-Gavani sõjakäigud.

Afanassi Nikitini reisimise ajal Indias oli Bahmani riigil Dekkanis õitsenguperiood. Mahmud-Gavan ehk „Meliktutšar“, nagu teda Nikitin nimetas, viis oma väed mitu korda kuulsuserikkalt „uskmatute“ vastu. Afanassi Nikitin kirjutab: „Aga Meliktutšar juhib 20 tma'd¹ ja võitleb kafiiridega 20 aastat, kord lüüakse teda, kord lööb tema mitu korda tugevamalt...“ Nikitin tuleb oma märkmeis kaks korda tagasi „Meliktutšari“ poolt „uskmatute“ vastu korraldatud sõjakäikude juurde. Kord ta ütleb: „Meliktutšar hõivas kaks India linna, mis asetsesid India mere ääres, võttis kinni 7 vürsti, võttis nende riigilaeka, kandami safiire ning kandami teemante ja rubiine, ja 100 kandamit kalleid kaupu, muud kaupa aga võttis sõjavägi arvatult; ta seisis linna all kaks aastat, sõjaväge oli temaga kakssada tuhat, elevant 100 ja kaameleid 300.“

¹ Tma ehk tjma — kümme tuhat sõjaväelast. Seega Nikitini sõnade järgi Mahmud-Gavan komandas kahesajatuhandelisi armeed.

Teine sõjaretk, millest Nikitin kirjutab, oli tema sõnade järgi vähem edukas. Seekord „sõda neil ei õnnestunud, hõivasid ühe India linna, aga inimesi hävis palju ja laegas tühenes tublisti“. Olles jutustanud edasi Vidžajanagara valitseja vägevusest, vene reisija lisab: „Sõjavägi seisis linna all kuu aega, ja inimesed surid veepuudusest, ja väga palju loomi hukkus näljast ja veepuudusest; vett oli näha, aga kusagilt polnud seda võtta. India linna aga võttis Meliktšan rünnakuga, võttis ta jõuga, ööd ja päeva võitles linna pärast 20 päeva, sõjavägi ei joonud, ei söönud, seisis linna all suur-tükkidega; tema sõjaväest hukkus viis tuhat head inimest, ja linn võeti, üks osa tapeti, 20 tuhat võeti vangi, vanu ja noori, aga müüdi üht vangi 10 denga eest, mõni 5 denga eest, aga lapsi 2 denga eest, riigilaeka jaoks aga ei olnud midagi, aga suuremat linna ei vallutatud.“

Ajaloolase Ferišta poolt toodud andmed võimaldavad täiesti täpselt selgitada, missugustest Mahmud-Gavani sõjakäikudest Tveri kaupmees jutustab. Esimene sõjakäik algas 1469. a. Nikitin jõudis Dekkani 1470. a. ja kahtlemata oli tal võimalik saada kõige täielikumat informatsiooni selle sõjakäigu kohta. Ja tõepoolest, Nikitin ütles täiesti õigesti, et see sõjakäik oli ette võetud ranna-äärsete valitsejate vastu.

Asjaolud olid järgmised. Vidžajanagara valitseja Virupakša I (valitses 1468.—1469. a.) oli vihane selle üle, et mere-äärsete linnade muhameedlikud kaupmehed varustasid tema vaenlasi — Bahmani sultaneid — hobustega, keda nad tõid, nagu Afanassi Nikitingi, Indiasse meretagustest maadest. Ta käskis ühel oma vasallil, Onori valitsejal, hävitada muhameedlastest kaupmehed. Rannikul tapeti kümme tuhat inimest.

Kättemaksuks selle eest läks Mahmud-Gavan suure sõjaväe eesotsas rannikule ja anastas Goa, tulevase Portugalile kuuluva India pealinna.

Teise, Nikitini poolt mainitud sõjakäigu kohta kirjutab Ferišta: „Belgaumi kindluse valitseja Perkna võttis Vidžajana-

gara kuninga ässitusel 877. a.¹ ette sõjakäigu, et Goa saart lagasi võita... Sellest sissetungist teada saanud, kogus Muhammad-šahh kiiresti oma väed ja läks Belgaumi peale. See kindlus on väga tugev, teda ümbritseb sügav, veega täidetud kraav. Läheduses asetseb läbikäik — ainus tee kindluse juurde, kuid seda kaitsevad kantsid...“ Ferišta kirjutab edasi, et piiramine lõppes Belgaumi anastamisega.

Selle sõjakäigu ajal Nikitin suundus rannikualale, kusjuures osa tema teest langes ühte teega, mida mööda liikusid Mahmud-Gavani väed Belgaumi peale. Tema seletustel on sellepärast eriline väärtus, et ta oli selle sõja ainsaks tunnistajaks, kes sellest on märkmeid teinud.

Nikitini seletused võimaldavad kontrollida ja kummutada Mahmud-Gavani iseloomustust, mis on antud Ferišta poolt, kes oma ajaloo kirjutas rohkem kui sada aastat pärast neid sündmusi ja kes Mahmud-Gavani isiksust tugevasti ilustas.

Kui kõikvõimas soosik oli tapetud, siis ilmses — Ferišta sõnade järgi — kõigi suureks üllatuseks, et tema sissetulekud ei olnud suured. Pealegi nagu oleks Mahmud-Gavan kulutanud kõik oma sissetulekud riigi vajadusteks, hariduse edendamiseks ja vaeste toetamiseks. Ja nagu oleks ta enese peale äärmiselt vähe kulutanud, ja nagu oleks pärast tema tapmist selgunud, et ta varandus on väike.

Seejuures Nikitin aga kirjeldab Mahmud-Gavani poolt korraldatud toredaid mängu, tema hiilgavat kaaskonda ja hiiglatalle. Lisaks sellele juhtis juba I. Minajev tähelepanu ühele vene reisija märkmete huvitavale detailile, mis Mahmud-Gavani isiksust võimaldab näha tõelises valguses. Nikitin kirjutab, et kui Bedari toodi sõjakäigu ajal saadud saak, siis „kõik kivid ja safiirid ja teemandid osteti Melikutšari jaoks, ta käskis, et kaupmeestele neid ei tule müüa“.

Nendest ridadest selgub, et kasutades oma kõrget positsiooni „kaupmeeste pealik“ — Mallik-al-Tidžar — Mahmud-

¹ 877. a. vastab Hedžra järgi meie ajaarvamise 1472.—1473. a.

Gavan monopoliseeris enda kätte kokkuriisunud kalliskivide odavahinnalise kokkuostu.

Täiesti õigus on I. Minajevil, kes esimesena juhtis tähelepanu sellele kohale märkmetes, märkides sel puhul, et Afanassi Nikitini kirjelduse järgi on Mallik-al-Tidžar „veidi teistsugune inimene, aga mitte see mõõdukas metseen, kellenä teda kujutas Ferišta.

Ja Afanassi Nikitinil on muidugi õigus; tema oli Bedaris valitsevate olukordade kaasaeglane ja nende täiesti objektiivne vaatleja.“

India elu.

Kui Afanassi Nikitini märkmed sisaldavad niivõrd väärtuslikke andmeid Bahmani sultanaadi kõrgete aukandjate iseloomustamiseks, siis veel suuremat tähtsust omavad nad India elu nende külgede mõistmiseks, millega vene reisija oma tegevuslaadi tõttu kõige lähedasemalt kokku puutus.

Selleks ajaks oli Afanassi Nikitin loonud päriselanike hulgas tihedaid sidemeid, oli ära õppinud nende keele. Ta ise kirjutab, et kui hindud said teada, et tema ei ole muhameedlane, nad lakkasid teda võõrastamast ja jutustasid talle meeleldi oma elust. Nikitin kirjutab: „... ja sain tundma paljusid hindusid ja jutustasin neile oma usust, et ma ei ole muhameedlane... olen kristlane, et mu nimi on Ofonessei, muhameedlik nimi aga on Hozja Issuf Horossani; ja nemad ei hakanud minu eest enam midagi varjama, ei elu, kauplemise, palvetaamise ega muude asjade kohta, ega oma naise nad ei hakanud varjama; nende usu üle sain aga kõik teada...“

Ja tööpoolest, Nikitin sai teada palju huvitavat, kasutades hindudega sõlmitud sõbralikke suhteid. Teda kui kaupmeest huvitasid eeskätt kaubanduslikud asjad. Bedar oli tähtis kaubanduslik keskus, kuid nagu Džuneir, nii valmistas ka see Tveri kaupmehele pettumusi. Elu oli siin kallis. „Elades Gundustanis tuleb kõik enese söögiks ära kulutada, sest et neil on kõik kallis: olen üksik inimene, vahel kulub päevas toidu

peale kolmveerand altõn'i..." — kirjutab Nikitin ja lisab: „... aga viina ma ei joonud.“

Pealegi tuli müüa kahjuga maha hobune, mille Nikitin oli suure vaevaga toonud üle mere ja hädavaevu päästnud langemast Džuneiri asehalduri Assat-khaani kätte. Afanassi Nikitin tähendab: „Ja oma täku müüsin Bederis, ja sain 60 ja 8 futuni¹, aga toitsin teda terve aasta.“

Ebaõnnestunud hobusemüügist tingitud kurvastusele lisanud Nikitinil pettumus Bedari turu suhtes. Ja siin, nagu Džuneiriski, ei leidnud ta neid kaupu, mida oleks maksnud enesega kaasa Venesse viia.

Ta kirjutab: „Bederis kaubeldakse hobustega ja kaupadega ja damastiga, siidiga ja kõiksugu muu kaubaga, ja ostavad seal lihtinimesed, teised ei osta, kõik on Gundustani kaubad, ja on veel söögikraami, Venemaa jaoks aga kaupa ei ole.“

Need ebaõnnestumised ja pettumused avaldusid kahtlemata ka selles teravalt negatiivses iseloomustuses, mille Nikitin annab pärismaalaste (nii meeste kui ka naiste) kohta ridades, mis järgnevad äsjatoodutele.

Kuid Nikitin ei olnud kaugeltki kuiv ja arvestav kaupleja, kes on huvitatud üksnes hindadest ja kasust. Märkmete järgi otsustades oli ta elav, teadmishimuline ja mitmekülgne inimene.

Vene reisija vaatles tähelepanelikult ja uurivalt temale äärmiselt võõrast India elu — teda huvitas kõik: äriasjad, India valitsejate sõjad, külvi tähtajad, losside ja templite ornamendid, hindude usundid ja tavad, nende muinasjutud ja pärimused, nende riietus, toit ja jook, tähed, mis paistsid India taevas, India kliimalised iseärasused, võrreldes Väike-Aasia, Araabia ja Podooliaga.

Tähelepaneliku vene reisija kiired, mõnikord segased märkmed sisaldavad palju India elu mitmesuguste külgede lühikesi, kuid värviküllaseid iseloomustusi. Ta kirjutab sellest, et Bedari tänavatel roomavad suured maod, et hindud ei

¹ Futun — rahaüksus.

söö kunagi kellegagi ühest nõust, et nad põletavad oma sur-
nuid, tuha aga heidavad vette, et nime annab vastsündinud
pojale isa, aga tütrele ema, et Indias ei asetse tähekkogud
mitte nii nagu meil, et sinna lendab öösiti kurjakuulutav lind
gukuk, mõnes India paikkonnas olevat nii palju ahve, et seal
on olemas ahv-rahvad oma kuningate ja sõjavägedega.

Korduvad väljasõidud väljapoole Bedari aitasid Nikitinil
hästi tundma õppida India elu-olu; ööbimistel sissesõiduhoo-
vides, laatadel ja turgudel, palverännakute ja pidustuste päe-
vadel võis Nikitin näha väga lähedast India elu, selle maa elu,
mis oli kauge ja võõras XV sajandi vene inimesele.

Rändamine Indias.

Bedarisse jõudis Nikitin 6. septembril 1470. a. ja peatselt
siirdus ta sealt Šeih-aljaud-dini (Nikitinil „Šahhaladin“ ja
„Aljand“) suurele laadale. See paikkond asetseb Gulbargast
kirde pool. Siin toimusid sügisel (alates 15. oktoobrist) pidustused
muhameedliku pühaku Šeih-aljaud-dini auks, ja korraldati laat.
Eriti suur oli hobusteturg. Afanassi Nikitini sõnade järgi
„... neil on üks koht... aastas üks laat, kuhu sõidab kogu
India kauplema, ja kaubeldakse 10 päeva, asetseb 12 kovi
kauguses Bederist, tuuakse hobuseid ja müüakse kuni kaks-
kümme tuhat, tuuakse kokku igasugust kaupa; Gondun-
animaal on see turg parim, igasugust kaupa müüakse ja oste-
takse, Šeih Aladini mälestuspäeval, see on Vene pühad püha-
neitsi Maarja kaitsmise ja eestpalve päeval.“

Muide just selle sõidu ajal kuulis Nikitin india muinas-
jutte hirmsast linnust gukuk'ist ja ahvide kuningate sõdadest.

Vene reisija tuli Bedarisse tagasi 1470. a. novembri algul,
ja elas siin neli järgnevat kuud, 1471. a. kevadel alustas ta
siit uut reisi. Seekord läks Nikitin koos oma hindudest sõpra-
dega ühte hinduistide pühasse templisse, Šiva jumaluse Šripar-
vati pühamikku Kistna (Nikitinil „Pervot“) jõel. Reisiks püha-
mikku kulus terve kuu. Šriparvatis võttis Nikitin osa kesk-

aegse India kõige ülistatumast pidustusest — „Šiva jumaluse öö“ pidustustest. Kogu Indiast voolas palverändajaid kokku sellele pidustusele, templi juures korraldati laad.

See annab põhjust arvata, et äriasjad viisid Nikitini nii hinduistlikule pidustusele Šriparvatis kui ka muhameedlikule pidustusele Šeih-aljaud-dinis.

Pärast Šriparvatis viibimist tekivad Nikitini päevikusse väärtuslikud märkmed hinduismi kultuse ja eriti härja kumardamise kohta, samuti peade pügamise puhastusriituse üle, mida teostati palverändajate juures, templi enese ja tema pühaduste kohta.

Kuid üks ülestähendustest, mille Nikitin on märkinud ühenduses Šriparvatis viibimisega, pakub hoopis erilist huvi. Asi seisneb selles, et kirjeldades hinduistliku jumaluse (Nikitin nimetab teda pärsiakeelse sõnaga „But“ — „iidol“, templit ennast „Buthana'ks“ — „iidoli majaks“) peakuju, võrdleb vene reisija seda ootamatult keiser Justinianuse raidkujuga Konstantinoopolis.

Ta kirjutab „Buhhanas aga on „but“ kivist välja lõigatud, ta on väga suur, ja saba on tal ümber, ja parema käe on kõrgele tõstnud, ja avali nagu Ustjanil, Tsargradi tsaaril.“

Justinianuse raidkuju seisis Püha Sofia templi ees. Seda raidkuju nägi Kastiilia kuningas Enrique III saadik Ruy Gonzalez de Clavijo teel Samarkandi, Timuri õukonda, kui ta 1404. a. lõpul peatus läbisõidul Konstantinoopolis. Ta kirjutab: „See hobune on väga hästi tehtud ja ta on kujutatud ühe tagumise ja ühe esimese tõstetud jalaga, nagu tahaks ta alla hüpata, ratsanik, kes temal istub, hoiab paremat kätt avatud peopesaga kõrgel...“

Teine XV sajandi reisija, Baieri tingisõdur Johann Schildberger räägib ka sellest raidkujust, mida ta nägi 1427. a. Väga ahvatlev oleks selle koha ja Vološimaa mainimise alusel Nikitini märkmetest teha järeldus, et Nikitin käis ise Konstantinoopolis ja Balkanil. Kuid Nikitini rändamine tuleks sel juhul viia ajale, mis eelnes Konstantinoopoli vallutamisele

türklaste poolt 1453. a., sest pärast linna anastamist muhameedlaste poolt võisid seal vaevalt säilida raidkujud.

Peale selle räägivad sellest kujust ka vene reisijad, nimelt Nikitini eelkäijad — novgorodlane Stefan (1350. a.) ja munk-diakon Zosima (1420. a.).

Stefan kirjutab: „Läksime Püha Sofiasse ja nägime seda: seisab suurepärase tulp, suure paksuse, kõrguse ja ihuga, kaugelt vaadates on teda näha, üleval otsas aga on Justinianus Suur hobusel, suurepärase, nagu elus, riietatud saratseeni raudrüüsse, vaatab võimsalt, käes aga hoiab kuldõuna, liual rist, parema käe on jõuliselt välja sirutanud saratseenide maa suunas Jeruusalemmale.“

Munk-diakon, kes Konstantinoopolit külastas teel Palestiinasse, kirjutab ka, et Justinianuse raidkuju „hoiab paremat kätt avali...“

Novgorodlase Stefani ja munk-diakon Zosima reisikirjelduste ära kirjad olid Venes liikumas ja Nikitin võis neid lugeda. Afanassi Nikitin oli otsustades tema märkmete järgi paljulugenud inimene, ta räägib kurvastusega sellest, et temalt võeti röövimise ajal raamatud. Kuigi Nikitini elav ja mahlakas keel erineb suuresti XV sajandi vene kirjatundjate keelest, esineb tema juures siiski mõnikord raamatulisi väljendeid. Seega võis Nikitin olla lugenud oma eelkäijate reisi kirjeldusi ja oli „But'i“ võrdlemise Justinianusega rajanud nende kirjeldustele.

Šriparvatist pöördus Nikitin tagasi Bedarisse. Siin on Nikitini päevikus suur lünk. Märkmetel on katkendlik iseloom. Need on sisult kas muhameedlike pidustuste pidulike protsessioonide kirjeldused või jutustused India ookeani kaugetest sadamatest või vene reisija kibe kurtmine, kes igatseb kodumaa, vene kommete järele, kes tunneb end võõral maal maha jäetuna ja üksildasena.

See kodumaaigatsus puhandub mõnikord näiliselt juhuslikust ajendist. Nii, meenutades, kus on kuum, ja kirjutades, et suur kuumus valitseb Ormuses, Bahraini saartel, Džiddas, Egiptuses ja Araabias, Laris ja Horossanis, Kesk-Aasias ja

teistes kohtades, ning jutustades, missuguseid toredaid kohti on Türgis, Vološimaal ja Podooliamaal, kirjutab Nikitin järsku kentsakas araabia, pärsia, türgi ja vene keele segus: „... ja kaitsku jumal Venemaad. Jumal, kaitse teda. Kogu maailmas ei ole temasarnast maad. Ja edeneagu venelaste maa „Oh jumal, jumal, jumal, jumal, jumal!”

Sel ajal puhkes Indias uuesti sõda: Mahmud-Gavan läks oma vägedega uuesti Belgauši kindlust piirama, ja Iraanist tulid kurvad teated. Ja seal valitsesid rahutused ja segadused, seal heitlesid Tamerlani sugujärglased Turkmeenia juhi Uzun-Hassaniga ülemvõimu pärast Iraanis. Nikitin kirjutab: „Issand jumal! Sinu peale loodan, päästa mind, issand; ma ei tunne teed, mida mööda lahkuda Gundustanist: Gurmōzi kaudu minna, aga Gurmōzist ei ole teed Horossani, ei ole teed ka Tšegotaisse¹ ega Katobagrjaimi² ega ei ole teed Jezdi, sest kõikjal on tõusnud segadused.”

Meie ei tea, mida Nikitin sel ajal tegi. On päris tõenäoline, et ta, nagu varemgi, reisis mööda Indiat. Ta mainib kahte kohta, nimelt hindude impeeriumi pealinna Vidžajanagari (Nikitinil „Tšjunedar“, „Binedar“) ja Raitšuri (Nikitinil „Ratšur“) — maa-alad, kus saadi teemante. Raske on oletada, et Nikitin käis Vidžajanagaris, sest 1471. a. oli alanud sõda Bahmani sultanite ja hinduistlike valitsejate vahel ning oli raske pääseda Bedarist Vidžajanagari.

Kuid Nikitin viibis ühes Raitšuri linnas viis kuud (1471. a. suvel). Ta märkis väga huvitavaid andmeid teemantide saagistamise ja nendega kauplemise kohta Raitšuris, kusjuures ta kaupmehe kohta täiesti mõistetava ettevaatuse pärast kirjutas teemantide hinnad mitte vene, vaid pärsia keeles. Selleks ajaks on märkmed veel katkendlikumaks muutunud, üha sagedamini väljendab Nikitin kodumaagatsust.

Vene reisija lahkus viimaks Dekkanist. Ta siirdus Bedarist Gulbargi, 1471. a. sügisel aga läks Gulbargist talle juba tuntud

¹ Kesk-Aasia.

² Bahraini saared.

Šeih-aljaud-dini kaudu mereranda. Šeih-aljaud-dinis viibis Nikitin uuesti sügisesel laadal (1471. a. oktoobrikuu teisel poolel) ja jõudis 1472. a. alguseks mereäärsesse linna Dabuli — nüüdne Dabhul — (Nikitinil „Dabōl“ ja „Dabil“).

India ookeani sadamalinnad ja jutustusi meretagustest maadest.

Nikitin kirjutab, et Dabul „... on suure India mere sadam, Dabōl aga on väga suur linn, pealegi sõidab Dabilisse kokku kogu India ja Etiopia rannik.“

Teises kohas ta märgib, et „Dabōl on viimane muhameedlik sadam Gundustanis“, s. o. Dabul oli tol ajal kõige lõunapoolsemaks sadamaks, mis kuulus muhameedlikele valitsejale.

Portugali viitsekuningas Fransisco d'Almeida anastas 1508. a. lõpul Dabuli. Kättemaksuks d'Almeida poja tapmise eest teostati Dabulis kohutav rüüstetöö. Linna rahvastik riisuti paljaks ja tapeti, Dabul ise aga põletati maha. Dabuli halastamatu hävitamine jättis kaasaeglastesse niivõrd tugeva mulje, et Indias sai lendsõnaks needus: „Tabagu frankide kättemaks sind nii, nagu see tabas Dabulit.“

Kuid Nikitini ajal oli sadam tõusuteel, linnal oli elav kaubavahetus meretaguse ja maismaaga. Nikitin kirjutab: „Dabōl on väga suur sadam ja hobuseid veetakse sisse Misjürist¹, Rabastast², Horossanist, Turkustanist, Negostanist³, ja maismaad mööda minnakse Bederi ja Kelbergi kuu aega.“

Pole kahtlust, et Nikitin kogus äärmiselt tähtsaid andmeid meretaguste maade kohta just Dabulis ja osalt ka Bedaris. Need andmed ei ole erandnähtus mitte ainult tolle aja vene kirjanduses, vaid nad on Aasia ajaloo uurimise tähtsaks allikaks, ja ainult vähesed tolle aja lääne-euroopa kirjanikud või-

¹ Misjür-Misr — Egiptuse araabiakeelne nimetus.

² Rabast — teises ärakirjas Arabstan — Arabia.

³ Negostan — seda maad ei saa kindlaks teha. Seda sõna ei leidu teistes „Rännakud kolme mere taha“ ärakirjades. Võimalik, et see on ümberkirjutajate vahelisand.

vad end võrrutada Nikitiniga. Iraanist Hiinani kirjeldas Lõuna- ja Kagu-Aasiat vene inimestest esimesena Nikitin, kuigi lühidalt. Ta räägib eeskätt tolle aja Lääne-India suurimast sadamast — Kalikutist (Nikitinil „Kelekot“, „Selekot“, „Lekot“). Kõige järgi otsustades ta ise selles linnas ei käinud, kuid sellest linnast võisid talle küllaldaselt jutustada ning juhtida tema tähelepanu Kalikuti osatähtsusele vürtsikaubanduses Dabuli kaupmehed, kes olid elavais kaubanduslikes sidemais Kalikuti kaupmeestega. Vene reisija kirjutab:

„Ja Kalekot aga on kogu Indias mere sadamaks ja jumal hoidku, et ärgu temast möödugu ükski laev, ja kes teda ei näe, see tervelt üle mere ei pääse, ja kasvab seal pipar ja zenzebil¹ ning muskaadi õis ja muskaatpähkel, ja kalafur², ja kaneel ning nelk ja vürtsijuuri, ja ingver, ja kõiksugu juuri kasvab seal palju, ja kõike on seal palju, ja kõik on seal odav³. . . .“

Kalikut sai kuulsaks alates 20. maist 1498. a., alates tollest päevast, mil linna sõitsid Vasco da Gama kolm väikest laeva. Vasco da Gama eskaadri ilmumine tähendas mereteed avastamist Indiasse ja oli kõrvuti Ameerika avastamisega Lääne-Euroopa ajaloo pöördemomendiks.

Kalikuti kui ühe vürtsiväljaveo suurima keskuse kuulsus levis kaugele väljapoole India piire.

Heratis sündinud Abd-ur-Razzak, kes külastas Kalikutti XV sajandi keskel, kirjutab: „Kalikut on täitsa ohtudeta sadam nagu Ormuse sadamgi, siia koguneb kaupmehi kõigist linnadest ja maadest. Temas võib külluses leida kallihinnalist kaupa, mis on toodud meretagustest maadest, eriti Abessiiniast ja Sansibarist, aeg-ajalt tulevad siia laevad Jumalakoja⁴ rannikult ja teistest Hedžasi osadest ja jäävad siia nii kauaks,

¹ Zenzebil — ingver, ladina keeles zinzeberis, itaalia keeles — zenzovero, prantsuse keeles — gingembre.

² Kalafur — I. Sreznevski arvates — nelk.

³ Edasi Nikitin kirjutab osalt türgi-, osalt pärsiakeelse lause, mis tähendab, et Kalikutis on ka naisteenijad ilusad, kuigi mustanahalised.

⁴ S. o. Mekast ja Mediinast.

kuni sadamas vaja...“ On säilinud ka teisi selle linna kirjeldusi...

Kalikuti vilgast kaubanduslikku elu kirjeldavad itaallased Niccolo di-Conti ja Ludovico da-Vartemo ning portugallane Duarte Barbosa, kes viibisid Indias XV sajandil ja XVI sajandi algul. Ludovico da-Vartemo rändas inkognito muhameedlasest arsti ja palverändaja nime all. Ta viibis Kalikutis otse XVI sajandi algul. Kalikuti kaupmehed-muhameedlased jutustasid oma näilisele kaasusulisele palju huvitavat Kalikuti kaubandusest, ja Vartemo ülestähendused sisaldavad huvitavaid üksikasju maksudest ja vürtsikaubandusest, laevade ehitusest ja Kalikuti meremeeste navigatsiooniviisidest.

Duarte Barbosa, kes külastas Kalikutti pärast seda, kui portugallased katkestasid India merekaubanduse muhameedlikkude maadega, kirjutab, et muhamedi usku kaupmeeste äri õitses enne seda, kui portugallased rannikule ilmusid. Kasutades, olenevalt hooajast, muutuvaid mussoone saatsid Kalikuti kaupmehed igal aastal terved flotillid Adeni, Džiddasse ja teistesse Punase mere sadamatesse. Vürtsidega, väärtpuiduga, tamarindiga, bambusega, puuvillriidega, pärlidega, ambraga, rabarbriga, hiina portselaniga lastitud laevad lahkusid Kalikutist veebruaris.

Kalikuti laevad tulid Punasest merest tagasi alates augustist kuni oktoobrini. Seekord tõid nad vaske, elavhõbedat, kinnaveri, koralle, safian-nahku, villaseid kangaid, roosivett, nahku, kulda, hõbedat ja hobuseid.

Kalikuti järel mainib Nikitin Tseilonit (Nikitinil „Siljan“). Ta ütleb, et seal saadakse kalliskive: rubiine, berülle ja valgeid ahhaate ning vaike ja vürtse. Peale selle ta jutustab ka, et Tseilonis sõltuvad elevantide hinnad nende suurusest („elevant kasvab siin, müüakse aga künra järgi“, kirjutab Nikitin). Nikitin mainib ka Aadama tippu. Selle mäega on seotud palju legende, nii budhistlikke kui ka muhameedlikke. Uhe Tseiloni budhistliku legendi märkis XIII sajandil üles Marco Polo, keda saatsid laevasõidul Hiinast Ormusesse budhistlikud mungad.

Vene reisija teadistajaiks olid Dabuli muhameedlikud kaupmehed ja seepärast on täiesti loomulik, et tema märkmetes kajastus muhameedlik legend selle kohta, et pärast paradiisist väljaajamist Aadam veetis sellel mäel mitu aastat enesesalgavuses.

Tveri kaupmehe poolt Kirde-Aasia kaugemate maade kohta kogutud teated on ähmased ja tihti vastukäivad. Kõrvuti nende kaugete maade kaubandusse puutuvate õigete ja täpsete andmetega märgib vene reisija üles fantastilisi pärimusi ja jutustusi, mis kurseerisid Hindustani sadamalinnade meremeeste ja kaupmeeste hulgas.

Seesugused on tema märkmed Pegu kohta, maa, mis nüüd moodustab osa Birmast, ja Šabatist ehk Šabotist, mille kohta käivad ülestähendused aga kannatavad ebaselguse all.

Kaua aega ei suutnud teadlased küllaldase täpsusega kindlaks määrata, kus see maa asub, sellele vaatamata, et Nikitin jutustab sellest maast küllalt üksikasjaliselt ja räägib, et seal toodetakse siidi, portselani, suhkrut, sandlipuud ja et ka „elevante müüakse küünra järgi“, vaatamata sellele, et Nikitin isegi osutas, et „Šabotist on maisi minna 10 kuud, meritsi aga 4 kuud“. Alles Ljubimov, olles kasutanud hiina, araabia ja lääne-euroopa autorite andmeid, jõudis sellele küsimusele¹ pühendatud eri artiklis järeldusele, et Šabot on hiina allikate järgi San-Fotszi, Tšžanbi ehk Tšanbo, Marco Polo, Odoorico Portenone'st ja lääne-euroopa teiste keskaegsete reisi-jate järgi Chanpa ja Chinaba ja araabia geograafide järgi Sanf.

See maa asetseb nüüdse Indo-Hiina piirides, Annami ja Kotšinihiina asemel. Nikitini mainitud „Šaboitimaa“ kaubavaliik vastab täiel määral nendele kaupadele, mille poolest „Tšampa“ keskajal oli kuulus. XIII sajandi lõpul (1284. a. ja 1295. a.) Tšampamaad kaks korda külastanud Marco Polo kirjutab tema kohta: „Maa on suur, rikas, seal elavad ebajuma-

¹ А. Любимов. „Загадочная страна Шабот в путевых заметках А. Никитина (1466—1472 гг.)“. Петроград, 1916.

late kummardajad: suurkhaanile maksavad igal aastal andamit elevantidega... Elevante ja aaloesid on siin palju. Metsi on neil palju ja seal on eebenipuud..."

Viimaseks vene reisija poolt mainitud kohaks on „Tšin da Matšin“, s. o. Hiina. Selles venelastele äärmiselt ebatavalises Hiina nimetuses ilmneb jällegi see, et Nikitin ammutas oma teated Hiina kohta Indias viibimise ajal. „Tšin da Matšin“ on Hiina indiakeelne nimetus Tšina ja Mahhatšina (s. o. Suur Tšina).

India elanikud tutvusid Hiinaga siis, kui seal valitses Tsin im Daitsini — „Suur Tsōn“ — dünastia. Hiina igipõlise kombe kohaselt nimetati ka Indias maad dünastia nime järgi. See nimetus võeti omaks „Tšina“ ehk „Mahhatšina“ kujul. Hindudelt läks Hiina nimetus seesugusel kujul üle ka läänepoolsete maade elanikele, alates kreeklastest ja roomlastest, kes pärast Nearchost, kes Induse suudmel oli teada saanud hiinlaste olemasolust, nimetasid hiinlasi kahe nimetusega ja arvasid, et need on kaks eri rahvast: siinid, kes elunevad Indias (Tšinist) kusagil ida pool, ja seerid, kellede juurest tuuakse siidi läbi Aasia kõrbede (*Sericum*).

See Hiina nimetuse lõunavorm, mis oli saadud hindude vahendusel, kandus peaaegu kõigisse Euroopa keeltesse (prantsuse, saksa, inglise, ukraina, itaalia, hispaania, skandinaavia jne.). Selles vormis sattus see ka Nikitinile.

Nikitin jutustab sellest, kui palju võib kuluda aega Hiinani jõudmiseks maad ja merd mööda, ta räägib, et seal valmistatakse ja müüakse odavasti portselani ning pajatab tüüpilise meremeeste lobajutu kauge „Tšina ja Matšina“ naiselanike kergemeelsest käitumisest.

Dabulis võis Nikitin kuulda palju jutte Hiina kohta. XIV—XV sajandil käisid Hiina eskaadrid korduvalt India ookeani lääneosas India, Iraani, Araabia ja isegi Ida-Aafrika rannikuil ja see võis püsida India sadamalinnade elanike mälus. Ahmaseid kuuldusi oli selle üle ulatunud isegi portugallasteni, kes esmakordselt käisid Kalikutis 1498. a. Firentslane Girolamo Serringi kirjutas Lissabonist kodumaale 1499. a.

suvel Vasco da Gama reisikaaslaste sõnade järgi, et aastat 80 enne portugallaste ilmumist Kalikutisse käisid seal iga kahe aasta tagant heledanahalised inimesed kahekümnel või kahekümne viiel neljamastilisel laeval, mis tõid väga peeni kangaid ning pronkstooteid ja viisid Indiast vürtse. Serringi kirjutab: „Kui need oleksid olnud sakslased, siis me oleksime kuulnud sellest laevasõidust. Need olid vahest venelased, kui neil seal kusagil mõni sadam on.“ Tegelikult need olid hiina flotillid.

Tagasiteel.

Nikitin asus koduteele 1472. a. kevadel. Ta istus sama-sugusele „tavale“, mis teda oli Indiasse toonud, ja, olles maksnud kaks kuldraha ülesõidu eest, suundus Ormusesse.

Kuid seekord ei olnud meresõit nii õnnelik. Ulgumerel mängisid torm ja vastutuuled terve kuu aega nende „tavaga“ ja paiskasid selle viimaks Aafrika randa. Rannaelanikel oli ammust ajast jultunud mereröövlite kuulsus. Ent Nikitin ja ta seltsimehed ostsid endid lahti, andes neile selle viie päeva eest, mis laev Aafrika rannal seisis, palju kaupa: riisi, pipart ja leiba.

Olles lahkunud Aafrikast, suundus laev kirdesse ja jõudis 12 päeva pärast Nikitinile juba tuntud Araabia sadamasse — Moskatisse. Siin pidas Nikitin 1472. a. lihavõttepühi ja suundus siit Ormusesse. Olles viibinud Ormuses kaksikümmend päeva, siirdus vene reisija edasi põhja poole. Ta ruttas seekord. Kui ta Iraanist esimest korda läbi sõitis, siis ta läbis kogu maa põhjast lõunasse, kulutades selleks rohkem kui aasta. Tol korral ta peatus tihti ja kaua Iraani linnades, jäädes neisse kuuks ja mõnikord isegi kauemaks ajaks.

Nikitini tagasitulek Ormusest Trapezundini Iraani ja praeguse Ida-Anatoolia kaudu kestis palju lühemat aega — ainult 1472. a. suve ja sügise. Ta ei peatanud kusagil üle 10 päeva.

Lugu seisnes selles, et Iraanis oli uus sõda puhkemas. Nikitin sai sellest kuulda juba Indias ja kiirustas põhja jõudmisele.

Teated Iraani sündmustest, mis kanti kümne suu kaudu, jõudsid Indiasse moonutatud kujul. Nikitin aga taipas õigesti, et Iraanis on käärimas uued rahutused ja ruttas põhja veel enne sõja puhkemist.

Ormusest sattus Nikitin Lari linna, kus ta juba 1469. a. kevadel oli viibinud. Seekord ta veetis Laristani pealinnas ainult kolm päeva ja suundus edasi põhja poole ning jõudis pärast kaheteistkümnapäevast liikumist ühte kõige tähtsamasse Iraani linna — Širas'isse (Nikitinil „Širjaz“). Farsi maa-konna pealinn Širas oli Nikitini ajal üheks Iraani suurimaks majanduse ja kultuuri keskuseks, rikkaks, väga suure elanikehulgaga kaubalinnaks. Seesugusele teadmishimulisele inimesele nagu Nikitin pakkusid mitte vähest huvi Širasi kui linna, mille kohta iidne vanasõna lausub, et see „vaimustab kodustel kohtadel teekäija südant“, turud, karavan-saraid, mošeed ja aidad. Kuid Nikitin ruttas. Pärast seitsmepäevast Širasis viibimist ruttas ta edasi.

Järgmiseks kohaks, mille külastamist ta mainib, on „Vergu“ ehk teistes ära kirjades „Velergu“. Širasist sellesse linna jõudmiseks kulutas ta tervenisti viisteist päeva, veetis seal kümme päeva ja jõudis siis pärast üheksapäevast liikumist Jazdi. See „Vergu“ ehk „Velergu“ ei lase ennast dešifreerida. Palju ei aita ka Nikitini osutamine ajale, mis tal kulus sinnasõiduks. Tollal Iraanis valitseva äreva olukorra tõttu võis Nikitin mõnes paigas väga rutata ja katta pikki vahemaid lühikese ajaga, teistel juhtudel tal tuli aga oodata karavani kogunemist või isegi sõita kõrvalteid.

Nii on olemas otsetee Širasist Isfahani, seda teed on kasutatud mitu sajandit enne Nikitinit ja kasutatakse praeguseni. Seejuures aga vene reisija sõitis meile teadmata põhjusel Širasist Isfahani ringi kaugel Idas asetseva Jazdi linna kaudu.

Isfahanis (Nikitinil „Spagan“) viibis Nikitin kokku kuus päeva, kuigi see linn nagu Širaski oli tollal väga elav ja rikas

kaubanduslik keskus. Timur võttis selle linna lahinguta ja andis selle elanikele armu. Kui aga linnas puhkes ülestõus tema ametnike väljapressimiste pärast, siis andis Timur käsu kogu linna rahvastik hävitada. Kogutud 70 tuhandest peast püstitati mitu torni. Vallutaja käskis ajada ühte kohta kokku kolm tuhat last ja laskis nad oma ratsaväel puruks tallata, kusjuures ta esimesena andis eeskuju.

Linn toibus siiski ruttu sellest rüüstamisest tänu oma äärmiselt soodsale geograafilisele asendile ja ammustele kaubanduslikele sidemetele ja oli Nikitini ajal juba uuesti õitse-ajajärgus.

Isfahanist sõitis vene reisija Kašanisse ja suundus sealt tuntud teed mööda läbi Komi ja Save linna edasi loode poole ning jõudis Sultaniehi linna. Sultanieh oli ehitatud XIII sajandil Iraani mongoli valitsejate poolt ja tõusis siis riigi pealinaks. Sultaniehi XV sajandi algul külestanud Clavijo kirjutab: „see linn on väga rahvarikas, kuid mitte nii suur kui Tuus¹, see-eest on ta aga elavama kaubandusega, sest siia saabuvad igal aastal, eriti juunis, juulis ja augustis, suured kaamelite karavanid, mis siia veavad väga palju kaupa... Ta on elava kaubandusega linn ja annab riigile suuri sissetulekuid.“

Edasi jutustab Clavijo, et Sultaniehisse tulevad india kaupmehed, kes toovad vürtse, mis siit lähevad Süüriasse, Damaskusse ja Aleksandriasse. Sultanieh kaudu lähevad giljani siidid Türgimaale, Kafasse ja Süüriasse. Seesugune oli Sultanieh XV sajandi algul. Kuid juba XV sajandi keskel hakkas tema osatähtsus langema ja praegu on Sultaniehi tähtsus riigi majanduse seisukohast vaadatuna tühine.

Sultaniehist läks Nikitin vanasse kaubalinna Täbrisesse (Nikitinil „Terviz“, „Tavriz“), missugune linn oli tollal suuremat osa Iraani valitseva Uzun-Hassani pearesidentsiks. Schildberger kirjutab Täbrise kohta: „Kogu Pärsia pealinna nimeks on Tauris. Ta annab Pärsia kuningale tulusid, mis on

¹ Tuus — I. Sreznevski arvates Täbris.

suuremad kui võimsama kristlasest monarhi tulud, seepärast et see linn on tohutute kaubakäivate keskuseks."

Varsti pärast Nikitini Täbrist külastanud Contarini (1474. a.) jutustab, et see linn on „küllalt suur, kuigi nähtavasti mitte väga rahvastatud, seal on külluses kõiksuguseid toiduaineid, mis seejuures aga on väga kallid. Temas on mitu turgu, kuhu tuuakse väga palju siidi, mis siis hiljem karavanidega saadetakse Alepposse, ja kus lisaks sellele käib elav kauplemine džezdi¹ siidkangastega, merivaiguga ja igasuguse muu pisikaubaga. Kogu linnas aga ei ole kalliskive."

Täbrisest oli Nikitin sunnitud minema Uzun-Hassani peakorterisse (või, nagu Nikitin seda nimetab, „Assan-beki hordi"). Turkmeeni „Ak-kojünlõ" rändsuguharu juht Uzun-Hassan oli vallutanud neil aegadel suurema osa Iraanist. Ta anastas ka Kurdistani, osa Irakist ja Ida-Anatooliast. Uzun-Hassan säilitas rändelu kombed: tema laager rändas koos karjadega.

Koos Uzun-Hassaniga 1475. a. reisinud Ambrogio Contarini kirjeldab säärast rändamist järgmiselt:

„Koos kogu hordiga asusime Komost Täbrisesse teele 21. märtsil 1475. a. Tema kõrguse saatkonna igal liikmel oli kaasas kogu tema perekond ja vara, mis oli laaditud kaamelitele ja hobustele, kes moodustasid kokku tohutu voori. Ööpäevaga katsime 10—12, mõnikord ka kuni 20 miili, kui läheduses ei olnud häid karjamaid. Muide, seda juhtus väga harva ...

Uzun-Hassani voori liikumine korraldatakse tavaliselt järgmises korras: oma päralejõudmise eelpäeval mingisse kohta ta saadab sinna oma telki üles lööma. Öösel tõuseb kogu hord liikvele ja võtab suuna väljavalitud laagripaika, mis enamikus määratakse karjamaade- ja veerikkasse kohta. Siia ta jääb seniks, kuni ta hävitab kogu roheline karjatoidu, ja seejärel asutakse teele. Naised jõuavad alati enne mehi peatuskohta, et telgid üles lüüa ja meeste saabumise ajaks kõik

¹ S. o. jazdi.

korraldada. Nad on väga hästi riietatud ja ratsutavad suurepäraselt oma toredatel hobustel."

Nikitin veetis selles hordis kümme päeva. Uzun-Hassani ja Türgi sultan Muhhammad II vahel puhkes just siis sõda, kui vene reisija oli teel põhja. Nikitini päevikusse tekib uuesti märke, et (vaba) teed ei ole. Ta kirjutab: „Tervizist läksin Assan-beki hordi, hordis olin 10 päeva, teed ei ole kusagile. Aga türkide¹ peale saatis oma sõjaväe 40 tuhat, nemad valutasid Sevast'i², võtsid Tohhan'i³ ja põletasid maha, võtsid Amasia⁴ ja rüüstasid palju külasid ja läksid sõdides Karaman'i⁵ peale."

1472. a. suvel kujunes Väike-Aasias arev olukord. Pole midagi imestada, et Nikitinit tuli liikuda kõrvalisi teid ja oodata Uzun-Hassani laagris soodsat aega.

Uzun-Hassani laagrist läks Nikitin Erzindžani (Nikitinil „Artsitsin" ja „Rtsan"). See linn on praegu Türgi samanimelise vilajeti pealinn. Vanasti oli Erzindžanil, mis asetses Iraanist ja Irakist Trapezunti viival karavaniteel, transiitkaubanduse alal suur tähtsus. Erzindžani 1404. a. maikuul külastanud Clavijo kirjutab: „Linn on väga rahvarikas, temas on palju ilusaid maju, risttänavaid, mis on poode täis ehitatud, ta on väga rikas ja kaupleb ulatuslikult. Temas on suurepäraseid mošeesid ja palju allikaid ning temas elab palju kristlasi — armeenlasi ja kreeklasi."

Erzindžanist suundus Nikitin põhja ja, olles ületanud piiri, sattus 1472. a. 1. oktoobril türklastele-osmanitele kuuluvasse

¹ S. o. türklaste.

² Sivas — samanimelise Türgi vilajeti pealinn.

³ Tohhan, Tokat — samanimelise Türgi vilajeti pealinn. Vene kaupmehed käisid XV sajandil Tokatis ja „tokati" siidid sattusid vene turule.

⁴ Amasia — Türgi samanimelise vilajeti pealinn. XV saj. käisid siin, nagu Tokatiski, vene kaupmehed, kes sealt Venesse tõid amasia damasti.

⁵ Karaman — samanimelise vürstiriigi pealinn, milline vürstiriik eksisteeris XIV ja XV sajandil Väike-Aasia lõunaosas.

mereäärsesse linna Trapezunti (Nikitinil „Trepizon“). Selles linnas ta elas kuus päeva. Uzun-Hassani võimu all olevatest maadest Trapezunti jõudnud vene reisija äratas Türgi võimudes kahtlust. Afanassi Nikitin kirjutab: „Trepizonis aga valmistasid mulle šubaš¹ ja paša palju paha, kogu minu kraami viisid nad enda juurde linna mäe otsa ja otsisid kõik läbi; otsivad nad kirju, et ma olen tulnud Assan-beki hordist.“

Olles kuidagiviisi võimude ees oma süütuse tõestanud, leppis Nikitin meresõitjatega kokku ja asusteele mere taha — Krimmi. Algas sõit üle „kolmanda mere“. Kuid tuul oli vastu, laev sõitis viis päeva ja jõudis ainult „Vanoada'nini (nüüdne Tšami maanina, mis asetseb Trapezundi ja Sinopi vahel) ja oli sunnitud Trapezunti tagasi pöörduma. Laev seisis viisteistkümme päeva Platana all, mis on väike sadam Trapezundi läheduses. Platanat mainib Clavijo, kes siin maabus 1404. a. aprillis ja asus laevale 1405. a. septembris, sõites Konstantinoopolisse. Meremehed püüdsid kaks korda merele sõita, kuid vastutuul sundis neid mõlematel kordadel Platanasse tagasi minema.

Viimane reis.

Viimaks ületas laev Musta mere, kuid sattus Kafa—Feodosia asemel, kuhu Nikitin suundus, Balaklavasse. Siis peatus Gurzufis laev viis päeva ja jõudis piki rannikut sõites viimaks 1472. a. novembris Kafa² linna sadamasse.

Kafa, Gurzuf ja Balaklava olid tollal Genua kolooniad. XII—XIII sajandil ja XV sajandi algul edenes Itaalia Krimmi kolooniate kaubandus hästi. Genualastel oli Krimmis peale Kafa—Feodossia, Gorzoniumi—Gurzufi ja Tšembalo—Balak-

¹ „Šubaš“ — tšauš — nooremaid ametnikke Vana-Türgimaal.

² Nüüdne Feodossia.

lava kolooniad Aluska—Alušta, Jalita—Jalta, Pertenis—Parthenit (Ajudag'ist ida pool). Veneetslaste peatuspunkt oli Soldaia—Sudak (venelastel Surož). Kõik need linnad olid elavas kaubaühenduses Vene, Leedu, Poola, lõuna steppide, Kaukaasia ja Väike-Aasia elanikega. Kafa oli kuulus kui suurim orjaturg.

Uldse etendas Kafa genualaste kolooniate hulgas juhtivat osa: Kafat 1474. a. külastanud Contarini kirjutas: „See linn asetseb Suure mere¹ kaldal, tunduva kaubandusega, rahvastatud kõigi maade elanikega ja on kuulus oma rikkuste poolest.“

Kuid 1472. a., mil Nikitin viibis Krimmis, elasid Itaalia kolooniad oma viimaseid päevi. Pärast Konstantinoopoli langesmist hakkasid türklased kontrollima sissepääsu Mustale merele. Algul said itaalia kaupmehed väga kõrgete tollide maksmise hinnaga endale võimaluse sõita Mustal merel. Kuid türklaste võimsus üha kasvas, neil tekkis oma laevastik, ja pikkamisi hakkasid nad enda kätte haarama mitte ainult Krimmi kaubandust, vaid ka Itaalia kolooniaid. Ja viimaks, 1475. a., langes genualaste tähtsaim Krimmi koloonia — Kafa.

Me ei tea, kui kaua Nikitin Krimmis elas. Tema reisimärkmed lõpevad sõnadega „jumala armuga jõudsin Kafasse...“ Edasi järgneb pikk (82 sõna) muhameedlik palve, mis päeviku lõpetab.

Afanassi Nikitini edasisest saatusest me saame teada sissejuhatusest, mille kroonik tema märkmikule on ette asetanud. Tavaliselt siirdusid Tveri ja Novgorodi kaupmehed Kafast tagasitulekul kodumaale läbi Kiievi ja Smolenski.

Tuleb arvata, et ühinenud kaasmaalaste rühmaga, suundus Nikitin põhja just seda teed mööda. Viibinud Kiievis, hakkas ta edasi minema. Kuid me kuuleme krooniku sissejuhatusest, et Afanassi Nikitin suri teel, jõudmata tollal leedulastele kuulvasse Smolenskisse. Kaupmehed tõid tema märkmed Mosk-

¹ Nii nimetasid itaallased mõnikord Musta merd.

vasse Juhan III djaki¹ Vassili Mamõrevi kätte. Nähtavasti lülitati need letopis'i kas tema või suurvürsti käsul.

Nii lõppes Afanassi Nikitini tähelepanuväärne rändamine. Ta oli esimene vene reisija kaugetes Idamaades ja uute kaubateede julge otsija kaugetes meretagustes maades. Ta oli inimene, kes oli täis isamaa-armastust ja oskas seda armastust oma sünnimaa, Vene vastu võõrile alal hoida pikkade ekslemisaastate jooksul.

¹ djak — asjaajaja, sekretär (Vana-Venes). — Tõlk. märkus.

Kirjandus.

1. Полное собрание русских летописей, т. VI, 1853. Офонасий Никитин. „Хождение за три моря“.

2. Срезневский И. И. „Хождение за три моря Афанасия Никитина в 1467—1472 годах“. 1857.

3. Минаев И. П. „Старая Индия. Заметки на „Хождение за три моря“ Афанасия Никитина“, 1881.

I. I. Sreznevski ja I. P. Minajevi teosed on möödunud sajandi kõige tähelepanuväärsemaid teaduslikke töid, mis on pühendatud Afanassi Nikitini reisile.

4. Барапов Л. С. „Афанасий Никитин — первый русский путешественник в Индию“. „Хождение за три моря“, Калинин, 1939.

L. S. Baranovi populaarne ülevaade on mõeldud kõige laiemale lugejaskonnale.

5. Воробьев Н. И. „Хождение за три моря“. Учёные записки Казанского государственного педагогич. ин-та, вып. 1, 1939.

N. I. Vorobjovi populaarteaduslik töö tutvustab lugejat peamiselt Afanassi Nikitini marsruudiga.

6. Богданов В. В. „Накануне 475-й годовщины путешествия Афанасия Никитина в Персию и Индию“. „Землеведение“, сб. Московского об-ва испытат. природы. М., 1940.

V. V. Bogdanovi teaduslik töö näitab Afanassi Nikitini reisi uues valguses.

LEEDU

MOSKVA

TVERI VÜRSTIRIK Tver

Smolensk Moskva

SUURVÜRSTIRIK KAASANI-KRAANIRIIK Kaasan

Kiiev

KRIMMI-KHAANIRIIK

Balaklava

Sarai Astrahan

ASTRAHANI-KHAANIRIIK

TURGI

Erzindžan

Trapezunda

Derbeht

Bakuus

Tabris

Sultānieh

Kum

Rei

Kašan

Isfahan

Jazds

Siras

Sirdžan

Lar

Bender

Ormus

ARAABIA

AAFRIKA

AFANASSI NIKITINI
REIS
1466-1472. a.

KULD-HORD

PERSIEN

INDIA

Kambai

Džuneir

Tšaul

Babar

Babhul

Gulbarga

Ratšur

Indus

Amu-Darja

Tigris

Eufraat

Dnepr

Volga

Don

Tarbi

Amu-Darja

Indus

Indus

Indus

Indus

Indus

Indus

Indus

Indus

Indus

Indus

Indus

Sisukord.

	Lk.
Constantin Iljits Kunini mälestuseks	3
Manassi Nikitini reis	7
Sissejuhatus	7
Nikitini reis Volgal	8
Sõit Kaspia merel ja viibimine selle läänerrannikul	11
Reis läbi Iraani	13
Ormus	17
Laevasõit Indiasse	21
India XV sajandil	24
Ees-India rannik	27
Talve veetmine Džuneiris	30
Sultan Muhhammad II õu	33
Mahmud-Gavani sõjakäigud	58
India elu	41
Rändamine Indias	43
India ookeani sadamalinnad ja jutustusi meretagustest maadest	47
Tagasiteel	52
Viimane reis	57
Õhujärgandus	60

Vastutav toimetaja
N. Duplevsky.

Tehniline toimetaja
H. Seletus.

Ladumisele antud 26.III.49. Trükimisele antud 21.IV.49. Paberi kaust 56 x 79. $\frac{1}{16}$. Trükipoognaid 4. Autoripoognaid 3,02. Arvestuspoognaid 3,09. MB 01804. Laotihedus trpg. 40 400. Tiraaz 3000. Trükikoja tellimus nr. 448. Trükikoda „Noor-Eesti“, Tartu, Kastani 38.

Hind rbl. 3.30.

К. Кунин, Путешествие Афанасия Никитина.

На эстонском языке.

Эгосиздат „Научная Литература“, Тарту.

K. I. Kunin

**Afanassi Nikitini
reisiteekond**

**Leviku kontroll-
leht**

Rbl. 3.30

Uus hind

Rbl. ~~1.55~~

1.10

A
17 815

... 78 28249

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00782824 9